

socijalno-demografske skice šest područja republike hrvatske

ivan magdalenić

studijski centar
socijalnog rada
pravnog fakulteta
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

milan župančić

institut za društvena
istraživanja
zagreb, hrvatska

primljeno lipnja 1997.

uvodne napomene

—> Autori ovog teksta prihvatili su se zadatka da sažeto prikažu osnovne socijalno-demografske podatke za prostor Republike Hrvatske podijeljen u šest područja (regija). Taj je zadatak bio dio dugoročnog makroprojekta "Utjecaj društvenih i gospodarskih čimbenika na strukturu i razvoj kriminaliteta u Hrvatskoj", koji pod vodstvom prof. M. Singera provodi Defektološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Podjela državnog prostora, odnosno grupiranje po nekoliko županija u "(makro)regije", izvedena je sukladno potrebama naručitelja i to ovako:

1. Zagrebačka regija, odnosno Grad Zagreb i Županija zagrebačka ("prsten"),

Osnovni cilj ovoga napisa jest utvrditi, analizirati i objasniti strukturalne karakteristike i dinamiku kretanja stanovništva glavnih hrvatskih regija. Cjelokupni teritorij Hrvatske podijeljen je u šest velikih regija, koje su izvedene iz novije upravno-administrativne podjele na 21 županiju i blizu 480 općina i gradova. Uvid u osnovne pokazatelje stanja i procesa otkriva da hrvatska populacija pokazuje karakteristike slične onima u drugim europskim zemljama. Nakon 1971. znatno je usporen porast stanovništva, opala je stopa nataliteta, a proces starenja znatno je uznapredovao.

Posebna pažnja usmjerena je na vrijeme nakon 1991, koje je obilježeno ratnim događajima i gubicima stanovništva, kada i stopa prirodnog prirasta postaje negativna, što dovodi do smanjenje populacije, neovisno o migracijama i ratom uvjetovanih gubitaka.

Najlošije je stanje u seoskim regijama i brdsko planinskim područjima, koja su već duže vrijeme izložena depopulaciji, a u novije vrijeme doživljavaju pravi socijalni i demografski kolaps.

2. Sjeverozapadna Hrvatska, odnosno županije Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Međimurska i Koprivničko-križevačka,
3. Središnja Hrvatska, odnosno županije Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska, Sisačko-moslavačka i Karlovačka,
4. Slavonija, odnosno županije Osječko-baranjska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska i Vukovarsko-srijemska,
5. Istarsko-primorsko-ličko područje, odnosno županije Istarska, Primorsko-goranska i Ličko-senjska, te
6. Dalmacija, odnosno županije Zadarsko-kninska, Šibenska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska.

Iz navedenog grupiranja županija jasno je da se gotovo ni u jednom slučaju ne radi o regijama ili makroregijama u povijesnom, zemljopisnom ili gospodarskom smislu, pa se za tako utvrđena područja termin "(makro)regija" može rabiti isključivo kolokvijalno, a ovdje zbog praktičnih razloga.

Izbor analiziranih pokazatelja demografskog stanja i kretanja izvršen je također na temelju (okvirnih) zahtjeva naručitelja, a to vrijedi i za razinu analize i za vremenski obuhvat. Što se tiče "vremenske dubine", ona je za različite podatke različita: prikaz kretanja ukupnog broja stanovnika i domaćinstava seže do popisa stanovništva godine 1971, neki podaci zahvaćaju samo dva posljednja popisa (1981. i 1991). neki se odnose samo na stanje utvrđeno popisom stanovništva neposredno uoči rata (1. travnja 1991), a podaci o prirodnom kretanju pokrivaju šestogodišnje razdoblje od 1990. do 1995, odnosno trogodišnje razdoblje od 1993. do 1995. za razvode brakova (potonji podaci u dostupnim izvorima nisu rekonstruirani za razdoblje prije uspostave županija). Za podatke o prirodnom kretanju stanovništva važno je naglasiti da se oni odnose samo na slobodni dio Hrvatske te na "dostupne" prognanike i izbjeglice, naime, vitalni događaji (rađanja, umiranja, brakovi) među prognanicima i izbjeglicama registrirani su u matičnim knjigama za njihova prebivališta prije raseljenja.

Izvori podataka za provedene analize jesu službene publikacije Državnog zavoda za statistiku. U slučajevima nesuglasja između starijih i novijih izvora uzeti su noviji (u koje su uneseni i eventualni ispravci ranijih podataka, osim - kako je navedeno u SLJH-96, str. 61 - za 766 osoba umrlih 1991, 1992. i 1993, a upisanih u matične knjige 1995). Analiza je rađena prema teritorijalnom okviru pojedinih županija, odnosno regija, prema stanju na dan 31. 12. 1995.

Suvišno je i spomenuti da najnovije promjene u teritorijalnom ustroju Republike Hrvatske, utvrđene Zakonom o područjima županija, gradova i općina, usvojenim početkom 1997, nisu mogle biti obuhvaćene u ovom tekstu. Ipak, na temelju informacija dostupnih u vrijeme kad je napisan (početkom 1997) može se reći da te promjene (iako su neke od njih znatne) naše podatke i našu analizu mijenjaju tek utoliko što su dijelovi dosadašnje Zadarsko-kninske (po novome samo Zadarske) županije "prebaćeni" iz Dalmacije u istarsko-primorsko-ličko područje, a dio otoka Paga u obratnom pravcu, zatim što je manji dio Sisačko-moslavačke županije (nekadašnja općina Ivanić-grad) ušao u sastav ponovno uspostavljene Županije zagrebačke i tako prebačen iz naše "središnje-hrvatske regije" u područje Zagreba s okolicom, dok je nekoliko sela na krajnjem zapadu Žumberka iz Zagrebačke županije prebaćeno u Karlovačku, odnosno u "središnje-hrvatsku regiju". Budući da je - osobito u slučaju "razmiene" između Dalmacije i

istarsko-primorsko-ličkog područja te u slučaju "prebacivanja" dijela Žumberka u Karlovačku županiju - riječ o rijetko naseljenom prostoru, to neće bitno utjecati na ukupnu sliku tih područja.

Izvori su navedeni na kraju teksta, a ne ispod svake tablice.

obrisi socijalno-demografskih promjena u Hrvatskoj

Prije nego što se upustimo u razglabanje stanja i procesa po navedenim regijama, smatramo korisnim pripomenuti, bez posebnih komentara, nekoliko osnovnih demografskih podataka o cijeloj Republici Hrvatskoj, koje ćemo u nastavku navoditi i analizirati po pojedinim područjima. Ti podaci mogu čitateljima olakšati usporedbu stanja u pojedinim "regijama" sa stanjem u cijeloj državi, i s državnim prosjekom. Uz te podatke navodimo i najnužnija metodološka i pojmovna objašnjenja, kako ih ne bismo morali ponavljati uz prikaz svakog područja.

Tablica 1

Broj stanovnika i domaćinstava prema popisima 1971-1991.

God.	Stanov.	Gustoća	Domaćinstva	Pros. vel. dom.
1971	4,426.221	78,2	1,289.325	3,43
1981	4,601.469	81,3	1,423.862	3,23
1991	4.784.265	84,5	1,544.250	3,10
Indeks 91/71	108,1	108,1	119,8	90,4

Napomene: 1. Kopnena površina Republike Hrvatske iznosi 56.610 čkm.

2. Broj stanovnika sredinom 1995. iznosio je, prema službenoj procjeni Državnog zavoda za statistiku, 4,776.000.

Objašnjenja: Gustoća = broj stanovnika na jedan km²

Pros. vel. dom. = prosječna veličina domaćinstva

Tablica 2

Prirodno kretanje stanovništva 1990-1995.

Godina	Rođeni	Umrli	Prir. prir.	Vit. ind.
1990	55.409	52.192	3.217	106,2
1991	51.829	54.832	-3.003	94,5
1992	46.970	51.800	-4.830	90,7
1993	48.535	50.846	-2.311	95,5
1994	45.584	49.482	-3.898	98,2
1995	50.182	50.536	-354	99,3
Ukupno	301.509	309.688	-8.179	97,4

Objašnjenja: prir. prir. = prirodni priraštaj

vit. ind. = vitalni indeks (broj živorođenih na 100 umrlih)

Napomena: Stope nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta (broj živorođenih i umrlih na 1.000 stanovnika te razliku među njima) ne navodimo jer se zadnjih godina ti podaci ne objavljuju na razini županija (zbog, kako je autorima usmeno priopćeno u Državnom zavodu za statistiku, nesigurnih procjena o broju stanovnika) pa usporedba ne bi bila moguća.

Tablica 3

Neki pokazatelji dobne strukture stanovništva 1981. i 1991.

Godina	Mlado	Staro	Prosj. starost	Ind. starenja
1981.	25,3	11,4	35,4 god.	52,6
1991.	23,4	11,6	37,1 god.	66,7
Ind. 91/81	96,5	106,1	104,8	126,8

Objašnjenja: 1. mlado = % stanovništva u dobi do 17 godina

2. staro = % stanovništva u dobi 65 i više godina

3. prosječna starost = prosječna životna dob svih stanovnika (u demografskoj literaturi najčešće se navodi da neko stanovništvo počinje bivati "staro" kad mu prosječna starost prijeđe 33 godine)

4. indeks starenja = omjer između broja stanovnika starijih od 60 i onih do 19 godina (uobičajeno se "starim" smatra stanovništvo kojega je indeks starenja viši od 40)

Napomena: Indeks 91/81. odnosi se na apsolutne brojeve tih dobnih skupina, a postoci na njihov udio u ukupnom stanovništvu.

Tablica 4

Obrazovna struktura stanovništva starog 15 godina i više

Godina	Nepuna o.š.	Osnovna šk.	Srednja škola	VŠS i VSS
1981	45,4	19,2	28,3	6,4
1991	29,8	23,4	36,0	9,3

Napomene: 1. "Srednja škola" obuhvaća sve škole drugog stupnja

2. VŠS i VSS uključuje i akademske stupnjeve.

3. Razlika do 100% odnosi se na kategoriju "nepoznato"

Tablica 5

Stanovništvo u inozemstvu 1981. i 1991. (% od ukupnog)

Godina	Na radu	Kao član obitelji	Ukupno
1981	3,3	1,3	4,6
1991	3,7	2,3	6,0
Indeks 1991/81	115,6	187,2	135,6

Tablica 6

Udio žena predfertilne i fertilne dobi u ukupnom ženskom stanovništvu 1981. i 1991. godine (%)

Godina	do 14 god.	15 - 49	20 - 29
1981	19,8	48,5	15,2
1991	18,3	46,6	13,3
Indeks 1991/81.	96,0	99,7	90,9

Napomena: 1. Potencijalno fertilnim (plodnim) ženama smatraju se one u dobi od 15 do 49 godina, a starost od 20 do 29 godine smatra se optimalnom fertilnom dobi.

Tablica 7

Razvodi brakova i izvanbračna djeca 1993-1995.

Godina	Razvedeni brakovi na 100 sklopljenih	% djece rođene izvan braka
1993	20,3	7,8
1994	19,3	7,6
1995	17,4	7,5
Ukupno	19,0	7,6

Tablica 8

Naselja

Broj naselja	6.773	
Prosječna veličina naselja	1991.	706
Korigirana prosječna veličina	1991.	399

Napomena: 1. Broj naselja odnosi se na stanje 31. 12. 1995, a prosječna veličina izračunata je s obzirom na broj stanovnika prema popisu 1991. U SLJHZ-93 navodi se 6.797 naselja (prosječna veličina = 704). Međutim, u nekim je županijama broj naselja i (neznatno) povećan, a neka su u međuvremenu administrativno ušle iz jedne u drugu županiju.

2. Korigirana prosječna veličina naselja ne uključuje 39 naselja (0,6% od svih) koja su 1991. imala više od 10.000 stanovnika.

Glede obrade pojedinih regija, oba su autora slijedila slični obrazac prikaza i interpretacije podataka, ali nisu inzistirala na potpunoj uniformnosti, niti su podjednako obrađivala i akcentuirala različite fenomene. Milan Župančić obradio je podatke za Zagrebačku regiju, središnju Hrvatsku i Dalmaciju, a Ivan Magdalenić za sjeverozapadnu Hrvatsku, Slavoniju i istarsko-primorsko-ličko područje.

1. zagrebačka regija

Grad Zagreb sa svojom okolicom dio je prostora središnje hrvatske makroregije, najvažnije u državi. Njegov položaj kontaktne i spojne zone u nacionalnom i širem europskom prostoru - između srednjeg Podunavlja i Jadrana te središnjeg i jugoistočnog dijela Europe - omogućio je snažan razvitak Zagreba i njegovo prerastanje u velegrad, a posebno potenciran činjenicom što je postao glavnim gradom neovisne države. Pored svih njegovih privrednih, financijskih, znanstvenih i drugih potencijala, povoljnoga prometnog položaja itd, ubuduće će i ta činjenica djelovati na razvojne perspektive Zagreba.

U ovom ćemo tekstu govoriti o upravno-teritorijalnoj jedinici što su je, pod imenom Zagrebačka županija, dvije-tri zadnje godine činili Grad Zagreb te gradovi i općine bivše, a početkom 1997. ponovo uspostavljene - premda ne u potpuno istim granicama - Županije zagrebačke (kolokvijalno zvane "prsten"). U prostornom smislu, riječ je o gradu Zagrebu (naselju, a ne kao upravnoj jedinici) i njegovoj široj okolici.

Geografsko-prostorne i socijalne značajke tako definiranog prostora pokazuju da je riječ o vrlo heterogenom području: od Žumberka na zapadu do okolice Bjelovara na istoku, te od Zagorja do Pokuplja na osi sjever-jug.

To je područje izrazite razvojne neusklađenosti i drastičnih razlika - od modernog Zagreba kao žarišnog prostora visokih civilizacijskih standarda i dostignuća, do nekih nerazvijenih, čak i zaostalih, seoskih zona, koje su - iako prostorno nadohvat Zagrebu - ispod prosjeka razvijenosti seoskih područja u Hrvatskoj, a neki dijelovi regije, kao što je primjerice planinski Žumberak, predstavljaju pravi izolat nerazvijenosti i teške demografske regresije. Regija (donedavna Zagrebačka županija) zaprema površinu od 3.359 km², što je 6% državne teritorija, ali na njemu živi oko 22% žiteljstva Hrvatske.

Na početku ćemo analizirati glavne sociodemografske značajke Županije kao cjeline, ali i ukazati na neke važnije razlike između grada i njegove okolice, onoliko koliko nam dostupni podaci i okviri ovog članka dopuštaju.

U trima zadnjim popisima na području Zagrebačke županije registriran je sljedeći broj stanovnika: 1971. - 839.150, 1981. - 958.155 i 1991. - 1.035.668, a to znači da je stanovništvo tog područja tijekom 20 godina (1971-1991) poraslo za 23,4%. U tablici 1.1. navodimo raspored stanovništva 1991. po gradovima (kao upravnim jedinicama) i općinama:

Tablica 1.1.
Stanovništvo gradova i općina 1991.

Grad	Broj stanovnika	Grad	Broj stanovnika
Zagreb	776.399	Sv. Ivan Zelina	15.556
Jastrebarsko	17.895	Velika Gorica	56.884
Samobor	35.017	Vrbovec	13.303
Zaprešić	20.534		
Gradovi (uk.)	935.584		
25 općina (uk.)	100.084		
Svega	1.035.668		

Napomene: 1. Pojam "gradovi" odnosi se na upravne jedinice, a ne na istoimena naselja.
2. Općine su: Bedenica, Bistra, Brckovljani, Brdovec, Dubrava (kod Vrbovca), Dubravica, Dugo Selo, Farkaševac, Gradec, Jakovlje, Klinča Sela, Krašić, Kravarsko, Luka, Marija Gorica, Orle, Pisarovina, Pokupsko, Prescka, Pušća, Rakovec, Rugvica, Stupnik, Sv. Nedjelja i Žumberak.

Porast stanovništva Zagrebačke županije u promatranom razdoblju po indeksu rasta (123,4) premašuje ostale hrvatske županije odnosno regije (vidi Pregledni prikaz na kraju rada). To je ponajprije rezultat širenja Zagreba, odnosno njegove velike imigracijske privlačnosti. No, valja upozoriti da se u okolici Zagreba, i pod njegovim utjecajem, razvilo nekoliko satelitskih gradova i zona, koje također bilježe demografski "boom". Tome najviše pridonose satelitska naselja i zone na južnome i istočnom ulazno-izlaznom pravcu od Zagreba. Tako je, primjerice, stanovništvo Velike Gorice raslo osjetno brže od samog Zagreba. Kao lokalno trgovište imalo je početkom stoljeća oko tri tisuće žitelja, da bi nakon usmjeravanja i kanaliziranja stambene izgradnje za potrebe Zagreba na njeno područje, u 60-im i kasnijim godinama, "nabujala" na 32.000 žitelja u samom naselju (1991), odnosno - kako možemo vidjeti u tablici 1.1. - na blizu 57 tisuća na teritorijalno-upravnom području. Slično je i na istočnom dijelu, u Sesvetama, gdje se

stvara zona intenzivne stambene izgradnje i velike koncentracije stanovništva. To znači da u Zagrebačkoj županiji kao cjelini imamo velik porast populacije, ne samo u gradu nego i u obližnjim gradskim centrima i njima gravitirajućim zonama. Ali na drugoj strani, postoje u Županiji veliki prostori i područja koja pokazuju sasvim suprotne tendencije - izraziti pad populacije, a ponegdje gotovo depopulacijsku katastrofu, iako ta područja, zbog malog udjela u ukupnoj populaciji cijele regije, ne mogu utjecati na opću sliku. Ipak, i te posebnosti valja imati na umu.

Opća gustoća naseljenosti (donedavne, tj. do početka 1997. postojeće) Zagrebačke županije iznosila je 1991. 308 stanovnika na km², s velikim razlikama između pojedinih dijelova, što je i normalno kad se radi o regiji koja uključuje velegradski centar i njegovu okolicu, ali i prostore nejednake razvijenosti i socioekonomske preobrazbe.

Međutim, treba reći da postoje velike razlike i među seoskim područjima. Slabije su naseljena područja u Pokuplju, neki dijelovi Posavine te prostori istočnije od Dugog Sela, dok najnižu gustoću naseljenosti ima Žumberak - 12-13 stanovnika na km², a snažna depopulacija ubrzo će smanjiti i taj broj.

U vrijeme posljednjeg popisa 5,2% stanovništva Županije bilo je u inozemstvu, u što su uključene radnoaktivne osobe, ali i od njih uzdržavani članovi obitelji, pri čemu upravo ova potonja kategorija bilježi veći porast od samih "privremeno zaposlenih u inozemstvu". To upućuje na mogućnost da se zaposlenost u inozemstvu lako može pretvoriti u trajno iseljavanje. Nema većih razlika u postotku zaposlenih u inozemstvu unutar Županije, ali je ipak vidljivo da ta pojava najizrazitija u Jastrebarskom i okolici, a osobito u već spomenutom Žumberku.

Rast ili pad neke populacije određuju dvije komponente: jedna se odnosi na prirodno kretanje (rađanja i umiranja) što ga prati tzv. vitalna statistika, a druga na migracijske procese (iseljavanje i useljavanje), uobičajeno nazvane mehaničkim kretanjem stanovništva. Kako se migracije statistički posebno ne prate, već se o njihovim dimenzijama saznaje naknadno, na osnovi tzv. migracijskog salda u određenom međupopisnom razdoblju, jedini "promptni" pokazatelji kretanja stanovništva jesu podaci o vitalnim događajima, koji se prate redovito. U tablici 1.2. dajemo podatke za Zagrebačku županiju nakon 1990.

Tablica 1.2.
Prirodno kretanje stanovništva 1990-1995.

	Rodeni	Umrli	p. p.	v. i.
1990	11.384	10.507	+877	108,3
1991	11.544	11.231	+313	102,8
1992	11.494	11.900	-406	96,6
1993	11.456	11.773	-317	97,3
1994	12.121	11.596	+525	104,5
1995	13.094	11.663	+1.431	112,3
Ukupno	71.093	68.670	+2.423	103,5

Objašnjenja: p. p. = prirodni prirast
v. i. = vitalni indeks

Napomena: Red "rodeni" sadrži samo živorođene.

Uočljivo je kako je i u Zagrebačkoj županiji stanje biološke reprodukcije stanovništva slično onome u cijeloj državi, sa sitnom pozitivnom razlikom za cjelokupno razdoblje, odnosno s malim "viškom" broja rođenih nad umrlima, što daje pozitivni vitalni indeks od 103,5. Taj indeks varira u pojedinim godinama te je u dvije godine negativan, vjerojatno pod određenim utjecajem ratnih okolnosti, iako bi vjerojatno i eliminacija tog faktora tek neznatno popravila nepovoljnu sliku.

Pojedini dijelovi Županije imaju različito prirodno kretanje stanovništva i u tom se pogledu jasno diferencira ruralna okolica od samog Zagreba i propulzivnijih gradova oko njega. Dok gradske sredine imaju pozitivan prirodni prirast, sve ruralne općine pokazuju regresiju, pogotovo one udaljene i prometno izolirane: u već više puta spominjanom Žumberku na jednog rođenog 1995. bilo je pet umrlih!

Od ostalih zanimljivijih vitalnih događaja navest ćemo još i pokazatelje o sklapanju brakova (nupcijalitetu) i razvodima (divorcijalitetu). Priloženi podaci (tablica 1.3.) govore da je u Županiji u posljednje tri godine nešto porastao broj sklopljenih brakova, prema ranijim "sušnijim" godinama, dok stopa razvoda brakova, koja je nešto veća od hrvatskog prosjeka, varira u uobičajenom rasponu.

Tablica 1.3.
Sklopljeni i razvedeni brakovi

	Broj sklopljenih brakova	Broj razvedenih brakova	Razvedenih na 1.000 sklopljenih brakova
1993	5.686	1.218	213,2
1994	6.126	1.224	193,2
1995	6.480	1.247	192,4

Trend laganog smanjenja broja razvedenih brakova u odnosu na broj sklopljenih sličan je onome u cijeloj Hrvatskoj (vidi tablicu 7 u Uvodnim napomenama).

U nastavku ćemo pregledno prikazati stanje i dinamiku razvoja osnovnih kontigenata stanovništva ove makroregije u posljednjem međupopisnom razdoblju. U tablicu 1.4. uvrstili smo samo najvažnije skupine, ali i takve pokazatelje koji govore o značajnijim procesima i osobinama županijske populacije. Ta je populacija u prosjeku neznatno starija od hrvatske. Ipak je vidljivo da se udio najstarije grupe (iznad 65 godina) povećava bržim tempom nego drugdje u državi, a to znači da se u budućnosti mogu očekivati i veće razlike. Stanje pokazatelja o vitalitetu zagrebačkog stanovništva je nešto povoljnije: mlađa starosna grupe (do 17 godina) u razdoblju 1981-1991. rasla je nešto brže od iste grupe na državnoj razini, a to vrijedi i za ženski dio tog kontigenta (buduća fertilna skupina).

Tablica 1.4.

Važniji kontigenti i neki pokazatelji dobne strukture stovništva 1981. i 1991. god.

Zagrebačka regija	
do 17 godina	
1981	23,4
1991	22,5
Indeks 1991/81	104,1
65 god. i više	
1981	10,4
1991	11,2
Indeks 1991/81	116,3
Prosječna starost	
1981	36,3
1991	37,2
Indeks starenja	
1981	58,6
1991	67,9

Fertilni kontigent u Zagrebu (žene od 15 do 49 godina) nešto je veći nego u drugim područjima i državi kao cjelini, ali unutrašnji raspored vjerojatno se pogoršava i pomiče prema starijem dijelu te skupine.

Obrazovni sastav populacije Zagrebačke županije, što je razumljivo, znatno je viši no u ostalim dijelovima države. Privredna struktura u kojoj dominira tercijarni i kvartarni sektor, koncentracija znanstvenih i istraživačkih institucija itd, donose sa sobom i znatno povoljniju obrazovnu strukturu ukupne populacije. U Zagrebu (ovdje je riječ "županija" nepotrebna) djeluje više od trećine visokoobrazovanih kadrova Hrvatske. No, doljnja tablica (1.5.) otkriva da i danas gotovo petina stanovništva u toj istoj regiji nema ni osnovne škole. To je, doduše, više "zasluga" seoske okolice, koja je u tom pogledu i ispod hrvatskih standarda, ali i svaki sedmi Zagrepčanin nema taj stupanj školske spremne.

Tablica 1.5.

Pismenost i obrazovna struktura stanovništva (u %)

	Nepismeni	Bez o. š.	Osnovna š.	Srednja š.	VŠS i VSS
1981	1,8	31,5	18,0	37,9	11,5
1991	1,1	19,1	21,6	42,4	15,5

Napomene: 1. Postotak nepismenih odnosi se na stanovništvo starije od 10 godina, dok se stupanj školske spremne odnosi na stanovništvo starije od 15 godina. Kod školske spremne razlika do 100 odnosi se na kategoriju "nepoznato".

2. "Srednja škola" odnosi se na sve vrste srednjih škola

3. VŠS i VSS označava sve vrste višeg i visokog obrazovanja

Demografski i socijalni trendovi odražuju se i u promjenama mnogih obilježja obiteljskih i domaćinskih struktura. Zagrebačka županija pokazuje u tom pogledu i određene posebnosti: u njoj su najbrojnija najmanja do-

maćinstva u Hrvatskoj, izuzev u riječko-primorskoj regiji, koja je najrazvijeniji dio Hrvatske. Za Zagreb, kao izrazito urbanu cjelinu, također je karakteristično da ima vrlo visok udio samačkih domaćinstava (oko 20%), a s obzirom na veličinu pretežu tročlana domaćinstva. U odnosu na stanje u drugim sredinama nešto je viši i postotak neporodičnih domaćinstava (osim samačkih, u neporodična domaćinstva ubrajaju se, primjerice, domaćinstva sastavljena samo od braće, odnosno sestara, zajednice ne-srodnika koji zajednički privređuju i troše zaradu te tzv. kolektivna domaćinstva).

Tablica 1.6.
Broj i prosječna veličina domaćinstava

	Broj domaćinstava	Prosječan br. članova
1971	278.284	3,01
1981	320.171	2,99
1991	350.696	2,95
Indeks 1991/71	126,0	98,0

U Zagrebu je više i nepotpunih tipova obitelji, tj. takvih koja se sastoje samo od majke i djeteta, odnosno oca i djeteta, a to, pretpostavljamo, nije rezultat samo nekih nametnutih životnih situacija, nego odražava i neka nova shvaćanja u komponiranju obitelji i obiteljskih odnosa.

2. sjeverozapadna hrvatska

U sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, na kojemu su četiri županije, danas živi približno 580.000 stanovnika na površini nešto manjoj od 5.000 četvornih kilometara, odnosno oko 12% stanovništva na 9% državnog teritorija, što znači da je tu gustoća stanovništva za gotovo 40% veća od prosjeka za cijelu Hrvatsku.

Ovaj prostor, uzet kao cjelina, pokazuje tendenciju pada broja stanovnika, ali to barem do 1991. - vidi tablicu 2.1. - ne vrijedi za sve njegove dijelove. S novijim podacima pozabavit ćemo se u tekstu nešto dalje.

Tablica 2.1.
Ukupno stanovništvo

Županija	1971	1981	1991	Ind. 1991/71
Krapinsko-zagorska	161.247	153.567	148.779	92,3
Varaždinska	183.711	186.899	187.343	102,0
Međimurska	115.600	116.825	119.866	103,6
Koprivničko-križevačka	139.663	134.386	129.907	93,0
Ukupno	600.281	591.677	585.895	97,6

Naseljenost županija sjeverozapadne Hrvatske varira u rasponu većem od 1:2 - dok je Međimurje najgušće naseljeni dio države (ne računajući prostore velikih gradova), Koprivničko-križevačka županija, odnosno bilogorsko-podravski i kalnički kraj, ima u odnosu na čitavu državu ispodprosječnu gustoću stanovništva (tablica 2.2.).

Tablica 2.2.

Gustoća naseljenosti

Županija	Površina	1971	1981	1991
Krapinsko-zagorska	1.235	130,6	124,3	120,5
Varaždinska	1.238	148,4	151,0	151,3
Međimurska	730	158,4	160,0	164,2
Koprivničko-križevačka	1.783	78,3	75,4	72,9
Ukupno	4.986	120,4	118,7	117,5

Napomena: Površina je u km²; dok je gustoća izražena brojem stanovnika na km²

Unatoč smanjivanju broja stanovnika, broj se domaćinstava povećava (tablica 2.3), iako nešto sporije nego u cijeloj državi (vidi tablicu 1 u Uvodnim napomenama, odnosno Pregledni prikaz na kraju teksta).

Tablica 2.3.

Broj i veličina domaćinstava

Županija	1971	1981	1991	Ind. 91/71
Krapinsko-zagor.				
br. domać.	40.617	42.812	44.769	110,2
pros. br. čl.	3,97	3,59	3,32	83,6
Varaždinska				
br. domać.	47.303	52.736	56.577	119,6
pros. br. čl.	3,88	3,54	3,32	85,6
Međimurska				
br. domać.	29.759	32.610	35.699	120,0
pros. br. čl.	3,88	3,58	3,36	86,6
Koprivničko-križ.				
br. domać.	39.044	39.741	40.612	104,0
pros. br. čl.	3,57	3,38	3,20	89,6
Ukupno				
br. domać.	156.723	167.899	177.657	113,4
pros. br. čl.	3,83	3,52	3,30	86,2

Domaćinstva su na hrvatskom sjeverozapadu još uvijek veća (tablica 2.3.) ne samo od državnog prosjeka, nego i od prosječnih domaćinstava u nekim drugim dijelovima zemlje u kojima velik dio stanovništva također živi u selima. No, ta se razlika smanjuje, jer se i prosječna veličina domaćinstava u tom dijelu Hrvatske smanjuje brže nego drugdje u zemlji (vidi Pregledni prikaz). Unutar same "regije" domaćinstva su u razdoblju 1971-1991. najviše smanjena u Hrvatskom Zagorju, a najmanja su bila i ostala u Koprivničko-križevačkoj županiji.

Sudeći po podacima o prirodnom kretanju stanovništva u posljednjih nekoliko godina (tablica 2.4.), smanjivanje broja stanovnika u ovoj "regiji" nastavljeno je, čak i ubrzano: samo na temelju negativne razlike između broja živorođenih i broja umrlih u šest je godina "nestalo" blizu 8.000 stanovnika, odnosno blizu 20 za taj kraj tipičnih naselja (o naseljima ćemo više govoriti poslije), ili dvije prosječne hrvatske općine.

Tablica 2.4.
Prirodno kretanje stanovništva od 1990. do 1995.

Godina		Krap.-zag.	Varaždin.	Međimur.	Kopriv.-križ.	Ukupno
1990	r.	1.682	2.138	1.460	1.393	6.673
	u.	2.090	2.200	1.331	1.891	7.512
	p.p.	-408	-62	+129	-498	-839
	v.i.	80,5	97,2	109,7	73,7	88,8
1991	r.	1.698	2.190	1.499	1.491	6.828
	u.	2.382	2.512	1.483	2.062	8.389
	p.p.	-684	-322	+66	-621	-1.561
	v.i.	71,3	87,2	104,6	69,9	81,4
1992	r.	1.589	2.097	1.605	1.398	6.689
	u.	2.221	2.438	1.469	2.052	8.180
	p.p.	-632	-341	+136	-654	-1.491
	v.i.	71,5	86,0	109,3	68,1	81,8
1993	r.	1.611	2.128	1.564	1.417	6.720
	u.	2.306	2.383	1.454	2.021	8.165
	p.p.	-695	-255	+110	-604	-1.444
	v.i.	69,9	89,3	107,6	70,1	82,3
1994	r.	1.495	2.067	1.495	1.385	6.042
	u.	2.103	2.318	1.426	1.984	7.831
	p.p.	-608	-251	+29	-599	-1.429
	v.i.	71,1	89,2	102,0	69,8	81,8
1995	r.	1.554	2.191	1.539	1.347	6.631
	u.	2.080	2.337	1.346	1.974	7.737
	p.p.	-526	-146	+193	-627	-1.106
	v.i.	74,7	93,8	114,3	68,2	85,7
Ukupno	r.	9.629	12.811	9.122	8.382	39.943
	u.	13.182	14.188	8.459	11.984	47.813
	p.p.	-3.553	-1.377	+663	-3.603	-7.870
	v.i.	73,0	90,3	107,8	69,9	83,5

Objašnjenja: r. = broj živorođenih
u. = broj umrlih
p.p. = prirodni priraštaj
v.i. = vitalni indeks

Po osnovnim vitalnim pokazateljima Međimurje se jasno izdvaja iz ovako definirane regije - jedino se u njemu bilježi više rođenih nego umrlih. Varaždinska se županija od preostalih dviju razlikuje samo po nešto višem vitalnom indeksu, ali još uvijek nižem od 100.

Na temelju "tekućih" podataka Državnog zavoda za statistiku nije moguće egzaktno govoriti o migracijskim kretanjima: migracijska se salda mogu izračunati samo za međupopisna razdoblja. No, i bez preciznih novijih podataka poznato je da sav ovaj dio Hrvatske (a osobito Zagorje sve do Varaždina, te Međimurje) tradicionalno emigracijsko područje. Dakle, čak i uz pretpostavku da je iseljavanje u najnovije vrijeme zaustavljeno te da se migracijski pravci nisu "okrenuli", što ipak nije vjerojatno, podaci o prirodnom kretanju stanovništva doista potvrđuju malo prije spomenutu tvrdnju o smanjivanju broja stanovnika u ovoj regiji, pa čak i dopuštaju da se procjena broja sadašnjih stanovnika u njoj smanji na oko 570.000.

Podaci o promjenama dobne strukture stanovništva između dva popisa također upućuju na zaključak o daljnjem smanjivanju naseljenosti sieveroza-

padne Hrvatske. Kako, naime, možemo vidjeti u tablici 2.5, svi pokazatelji govore o starenju stanovništva: najmlađeg je stanovništva u sve četiri županije godine 1991. bilo i relativno i apsolutno manje nego 10 godina prije, ukupno smanjenje broja stanovnika na cijelome tom prostoru nije "pogodilo" njegov najstariji dio (iako jest - ali manje nego ukupno stanovništvo - u Krapinsko-zagorskoj i Koprivničko-križevačkoj županiji), tako da su prosječna starost i, osobito, indeks starenja povišeni do zabrinjavajućih razina.

Tablica 2.5.
Neki pokazatelji dobne strukture stanovništva 1981. i 1991.

Godina	Krap.-zag.	Varaždin.	Medimur.	Kopriv.-križ.	Ukupno
do 17 godina					
1981	24,8	26,4	28,1	23,3	25,6
1991	22,7	23,9	26,1	22,5	23,7
Ind. 91/81	88,8	91,0	95,2	92,3	91,6
65 i više					
1981	13,5	11,3	10,5	14,0	12,3
1991	13,4	11,9	11,1	13,8	12,5
Ind. 91/81	96,5	105,9	108,0	95,4	100,9
Prosječna starost					
1981	36,9	35,3	34,0	37,7	36,0
1991	38,1	36,9	35,5	38,6	37,3
Indeks starenja					
1981	62,4	50,9	44,2	70,5	57,0
1991	78,3	66,5	56,3	81,8	70,8

Objašnjenje: do 17 godina; 65 godina i više = postotak tih dobni skupina u uk. stanovništvu

O "demografskoj perspektivi" sjeverozapadne Hrvatske još ćemo nešto reći poslije. Na ovome mjestu, u tablici 2.6, našu ćemo pozornost nakratko svratiti na obrazovnu strukturu stanovništva starog 15 godina i više.

Iako je osmogodišnje osnovno obrazovanje u Hrvatskoj obvezatno već nekoliko desetljeća, u Varaždinskoj i Medimurskoj županiji više od trećine, a u Krapinsko-zagorskoj i koprivničko-križevačkoj ne mnogo manje od polovine stanovništva još nema završenu osnovnu školu. Pribrojimo li tome približno jednu četvrtinu onih koje su se školovali samo "koliko se mora", dolazimo do podatka da u sjeverozapadnoj Hrvatskoj živi stanovništvo slabije obrazovano od državnog prosjeka (vidi Pregledni prikaz).

Tablica 2.6.
Obrazovna struktura stanovništva starog 15 i više godina (%)

Županija	Nepuna o.š.		Osnovna šk.		Srednja škola		VŠS i VSS	
	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991
Krapin.-zag.	61,1	43,8	17,4	23,6	19,0	27,9	2,3	3,9
Varaždinska	50,7	35,7	19,4	23,1	25,5	33,7	4,0	6,5
Medimurska	52,8	36,6	20,8	26,3	23,0	31,1	2,7	4,7
Kopr.-križ.	61,7	43,4	18,6	27,2	16,7	23,5	2,8	5,0
Ukupno	56,4	39,7	18,9	24,8	21,3	29,4	3,0	5,1

Obrazovanje se u suvremenom svijetu općenito smatra svojevrsnom "proizvodnom snagom", pa u tom smislu za stanovništvo sjeverozapadne Hrvatske moramo reći da je ono po kriteriju prosječne obrazovanosti manje kvalitetna proizvodna snaga od državnog prosjeka, ali također moramo konstatirati da je od 1981. do 1991. zabilježen znatan pomak nabolje: udio stanovnika s obrazovanjem iznad osnovnog povećan je od 24,3 na 34,5%.

Promatrajući razlike unutar "regije", primjećujemo da je stanje najbolje u Varaždinskoj županiji, dok je Koprivničko-križevačka zanimljiva po (za hrvatski sjeverozapad) relativno visokom udjelu stanovništva s višim i visokim obrazovanjem, ali i s natprosječnim udjelom osoba sa samo osnovnom školom. Potonje se vjerojatno može dovesti u vezu s višim udjelom poljoprivrednog stanovništva u tom dijelu sjeverozapadne Hrvatske.

Odlazak na rad u inozemstvo, masovnije započet krajem 60-ih godina, isprva je tretiran isključivo kao gospodarsko pitanje. Tek se poslije o njemu počelo govoriti kao o demografskom problemu, jer se "privremena" radna emigracija počela dobrim dijelom pretvarati u trajno iseljavanje. Da je taj proces na djelu (i) u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, pokazuje tablica 2.7: dok se od 1981. do 1991. broj onih koji u inozemstvu doista rade smanjio za 7%, broj članova obitelji koji su im se pridružili povećan je za jednu trećinu, tako da se ukupan broj stanovnika u inozemstvu povećao za 3,4%.

Tablica 2.7.

Stanovništvo u inozemstvu 1981. i 1991. (% od ukupnog)

Županija	Na radu			Kao član obitelji			Ukupno		Indeks 91/81
	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81	1981	1991	
Krap.-zag.	2,1	2,3	105,9	0,9	1,3	145,2	3,0	3,6	117,3
Varaždin.	2,6	2,4	94,0	0,9	1,1	126,6	3,5	3,5	102,4
Medimur.	6,3	5,4	87,6	2,0	2,6	135,9	8,3	8,0	99,3
Kopr.-križ.	3,1	2,9	91,2	1,1	1,4	126,9	4,2	4,3	100,5
Ukupno	3,3	3,1	93,0	1,1	1,5	133,5	4,4	4,6	103,4

Zasad se ne može ništa pouzdano reći o tome što se s novim iseljavanjem (na europski Zapad) zbiva nakon 1991, (informacije su u javnim glasilima proturječne), ali se svakako može pretpostaviti da se eventualno (ipak: prilično vjerojatno) novo iseljništvo krije među onima koji su na "privremeni rad u inozemstvu" povel i svoje obitelji.

Ima, dakako, i povratnika, osobito u Medimurju, odakle je privremena radna emigracija u zapadnu Europu najranije počela i još je uvijek najmasovnija. No, između 1981. i 1991. bar je iz Hrvatskog Zagorja ne samo na "boravak", nego i na rad, u inozemstvo otišlo više ljudi nego što ih se vratilo.

Znatan dio dosad interpretiranih podataka unekoliko se dotiče i pitanja demografske budućnosti. Sudeći po podacima što ih navodimo u tablici 2.8, nema mnogo razloga za optimizam u tom pogledu: od 1981. do 1991. smanjio se i apsolutni broj i relativna zastupljenost žena fertile dobi u ukupnome ženskom stanovništvu, a još je veće smanjenje broja i relativnog udjela onih koje bi tek trebale radati u godinama koje dolaze. To je smanjenje na sjeverozapadu Hrvatske osjetno veće od državnog prosjeka, tako

da se vjerojatno već izgubila mala prednost te regije pred ostalim dijelovima Hrvatske kad je riječ o postotnom udjelu žena predfertilne dobi u ukupnom broju žena (1991: 18,6% na sjeverozapadu prema 18,3% u cijeloj državi).

Tablica 2.8.

Udio žena predfertilne i fertilne dobi u ukupnome ženskom stanovništvu 1981. i 1991. (%)

Županija	do 14 god.			15 - 49 god.			20 - 29 god.		
	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81
Krap.-zag.	19,5	17,9	89,4	44,9	43,4	94,1	12,7	13,0	100,2
Varažd.	20,6	18,8	91,7	47,6	45,4	95,7	14,1	13,5	96,3
Medimur.	22,4	20,7	95,1	47,6	46,6	101,0	14,9	13,7	94,8
Kopr.-križ.	18,1	17,3	92,4	45,1	44,0	94,1	13,0	12,7	94,0
Ukupno	20,1	18,6	92,1	46,3	44,8	96,0	13,6	13,2	96,4

Činjenicu da se broj žena u optimalnoj fertitnoj dobi (20 - 29 godina) smanjio nešto manje nego ukupan broj fertitnih, vjerojatno treba pripisati "ostacima prošlosti", tj. ulasku u optimalnu fertitnu dob djevojčica rođenih prije početka demografske recesije o kojoj smo već govorili.

O razvodima brakova u ovom se kontekstu može govoriti sa dva stanovišta - kao o svojevrsnim kriminogenim činiteljima, ali i kao demografskom pitanju. U potonjem smislu razvodi brakova djeluju nepovoljno, dok izvanbračni natalitet donekle (ponegdje i obilato) kompenzira prestanak reprodukcije stanovništva u razvedenim brakovima.

Tablica 2.9.

Razvodi brakova i izvanbračna djeca 1993-1995. (%)

Godina	Krap.-zag.		Varažd.		Medimur.		Kopr.-križ.		Ukupno	
	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.
1993	10,0	5,3	16,3	8,9	16,7	13,4	16,0	9,1	14,8	9,1
1994	12,6	6,5	16,2	7,1	13,7	13,3	21,6	8,5	15,9	8,6
1995	8,3	5,4	16,3	8,6	15,9	13,5	21,8	9,1	15,4	9,0
Ukupno	10,3	5,7	16,3	8,2	15,4	13,4	19,8	8,9	15,4	9,0

Objašnjenja: r.b. = % razvedenih brakova na 100 sklopljenih
i.d. = % djece rođene izvan braka na 100 živorođenih

Stanje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u tom se pogledu od državnog prosjeka razlikuje utoliko što je stopa divorcijaliteta (razvoda brakova) niža u tri županije, a otprilike na razini državnog prosjeka u Koprivničko-križevačkoj (usporedi tablicu 2.9. i Pregledni prikaz na kraju teksta), dok je stopa izvanbračnosti nešto viša, čemu, međutim, pridonosi samo Medimurje s osjetno višim postotkom djece rođene izvan braka. Bez pouzdanih podataka možemo samo pretpostaviti da je ta činjenica povezana s višim udjelom Roma u stanovništvu Županije medimurske (što bi značilo da je riječ samo o izvanbračnoj djeci sa stanovišta "državnih zakona". dok sa stanovišta

običajnog prava romske zajednice može biti riječ o djeci koja imaju "i mamu i tatu").

Na kraju, nekoliko rečenica o rasporedu stanovništva po naseljima. Kako pokazuje tablica 10, stanovništvo sjeverozapadne Hrvatske živi u nešto više od 1.100 naselja, od kojih samo u onima međimurskim u ("korigiranom", a zapravo realnom) prosjeku živi blizu 300 prosječnih domaćinstava, dok su naselja u ostale tri županije (još) manja.

Tablica 2.10.

Naselja

Županija	Broj	Prosječna veličina	Korig. pros. vel.
Krapin.-zag.	423	352	352
Varaždinska	296	633	493
Međimurska	128	936	824
Kopr.-križ.	265	490	359
Ukupno	1.112	527	445

Napomene: 1. Podaci o broju naselja odnose se na stanje prije najnovijih promjena, a podaci o broju stanovnika na popis 1991.

2. Korigirana prosječna veličina dobivena je isključivanjem četiriju naselja većih od 10.000 stanovnika.

Najveće mjesto u sjeverozapadnoj Hrvatskoj je Varaždin (1991. godine imao je 41.846 stanovnika). Više od 10.000 žitelja imali su još samo Koprivnica (24.238), Čakovec (15.999) i Križevci (11.236), a od sjedišta četvrte sjevernohrvatske županije (Krapina, 4.481) veća su naselja bila Ivanec (sjedište nekadašnje "velike" općine u Županiji varaždinskoj, 5.342) i - slobodno možemo reći - predgrađe Čakovca, Nedelišće (4.535). Ukupno je svega 11 (od 1.112, dakle 1%) naselja imalo više od 3.500 stanovnika. Ukupno uzevši, i tako nevelika naselja u tom dijelu Hrvatske osjetno su veća od realnoga državnog prosjeka (vidi Pregledni prikaz). No, o utjecaju veličine (i drugih obilježja) naselja na (društveno) ponašanje njihovih stanovnika tek bi trebalo provesti odgovarajuća istraživanja.

3. središnja hrvatska

U ovome se tekstu termin središnja Hrvatska upotrebljava u vrlo arbitrarnom smislu, jer se odnosi na područje četiriju županija koje su geografski (a i po drugim kriterijima) vrlo raznolika područja, sjedinjena isključivo administrativno-teritorijalnim rezonom. To su: Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska, Sisačko-moslavačka i Karlovačka županije (sve u okvirima koji su bili važeći do početka 1997). Najveći dio tog prostora pripada geografskoj makroregiji središnje Hrvatske, ali jednim svojim dijelom (zapravo većim dijelom Županije virovitičko-podravske) ulazi u Slavoniju, dakle istočnu Hrvatsku, a drugi se dio tog prostora (jug Županije karlovačke, ili preciznije ogulinsko-plašćanska subregija) najčešće tretira kao dio gorske Hrvatske, odnosno Gorskog Kotara koji, ne samo zbog blizine mora (30 - 40 km zračne linije), funkcionalno pripada sjevernom Primorju. Drugim riječima, teritorij koji je predmet naše analize prostire se od Drave (Podravine) do Gorskog Kotara, obuhvaćajući dio Slavonije, bjelovar-

sku regiju, sisačku Posavinu i Moslavinu, Banovinu, Kordun i Karlovačko Pokuplje.

Već taj regionalni niz (moguća je, naravno, i drukčija i preciznija podjela) govori da je riječ o izrazito heterogenom prostoru, različitih prirodnih potencijala, proizvodnih karakteristika i socijalnih obilježja, ali i o prostoru koji ima mnoge zajedničke sociodemografske osobine.

Možda je geografska "rubnost", a u socijalnom smislu "periferičnost", njegova najistaknutija zajednička osobina. Taj je teritorij ekonomski slabiji od hrvatskog prosjeka, odlikuje ga niska gustoća naseljenosti i niži stupanj urbanizacije (samo su dva nešto veća gradska središta - Karlovac i Sisak), a veći dio prostora, naročito brdsko-planinski krajevi, zahvaćen je snažnim i dugotrajnim depopulacijskim procesima.

Spomenute četiri županije prostiru se na površini od 13.136 km², što je 23% državnog teritorija, na kojem je 1991. živjelo okruglo 710 tisuća stanovnika, ili 54 žitelja na km². To je najniža "regionalna" gustoća naseljenosti u državi, prilično izjednačena po svim dijelovima, uz neznatno veću gustoću u Sisačko-moslavačkoj županiji. Tablica 3.1. pokazuje da se u razdoblju od 1971. do 1991. u svim dijelovima (županijama) odvija kontinuirani proces smanjivanja ukupnog broja stanovnika.

Tablica 3.1.

Brojčano kretanje stanovništva

Županija	1971	1981	1991	Ind. 91/71
Bjelovar.-bilogor.	157.806	149.458	144.042	91,3
Virovit.-podrav.	116.314	107.339	104.625	89,9
Sisačko-moslav.	294.887	291.064	287.002	97,3
Karlovačka	182.533	174.794	174.105	95,4
Ukupno	751.540	722.655	709.774	94,4

Indeks kretanja broja stanovnika za cijelo područje u tom razdoblju, kako vidimo, iznosi 94,4, s tim da su dvije županije, Bjelovarsko-bilogorska i Virovitičko-podravska županija ispod tog prosjeka. Na osnovi podataka o prirodnom prirastu, koji sljede nakon ovog odjeljka (u tablici 3.2), lako ćemo zaključiti da se i u novijem razdoblju, ali još brže, nastavlja opadanje broja žitelja na ovim prostorima.

Migracijske značajke ovoga područja, s obzirom na proces odlaska i zapošljavanja u inozemstvu, u okviru su, pa i nešto niže, od hrvatskog prosjeka. Relativno veći broj "inozemaca" ima samo sisačka regija.

Potrebno je upozoriti i na neracionalnu naseljsku mrežu, jer na ovom području ima 1.659 naselja, koja, izuzmemo li veće gradove, broje prosječno 299 stanovnika. U tom pogledu najlošije je stanje u Karlovačkoj županiji, u kojoj su prosječno najmanja sela, prosječni broj ne premašuje 200 žitelja. Na cijelom tom prostoru dominiraju mala seoska naselja, pretežno depopulacijskog tipa, sa svim teškoćama uobičajenim u osiguravanju zadovoljavajuće infrastrukturne opremljenosti i organizacije normalnog života.

U spomenutim obilježjima i leži, pored ostalih faktora, velik dio objašnjenja nepovoljnih demografskih kretanja s kojima se suočava taj dio središnje Hrvatske.

Noviju dinamiku u kretanju stanovništva ovog područja pokazuju nam podaci i pokazatelji o prirodnom prirastu, dopunjeni još nekim važnijim informacijama. Započet ćemo sa samim prirodnim prirastom za zadnjih šest godina (zadnjih za koje postoje podaci), o čemu govori tablica 3.2.

Tablica 3.2.
Prirodno kretanje stanovništva od 1990 do 1995.

Godina		Bjelov.- bil.	Virov.- podr.	Sisačko- mosl.	Karlovačka	Ukupno
1990	r.	1.539	1.184	3.084	1.723	7.530
	u.	2.177	1.483	3.693	2.160	9.513
	p.p.	-638	-299	-609	-437	-1.983
	v.i.	70,7	79,8	83,5	79,8	79,2
1991	r.	1.482	1.090	2.700	1.475	6.741
	u.	2.375	1.664	3.399	2.342	9.780
	p.p.	-893	-574	-699	-867	-3.039
	v.i.	62,4	65,5	79,4	63,0	68,9
1992	r.	1.276	1.043	1.853	1.096	5.250
	u.	2.275	1.554	2.342	1.787	7.958
	p.p.	-999	-511	-507	-691	-2.708
	v.i.	56,1	67,1	78,4	61,3	66,0
1993	r.	1.544	1.168	1.786	1.141	5.642
	u.	2.207	1.141	2.296	1.862	7.806
	p.p.	-663	-273	-510	-721	-2.264
	v.i.	70,0	81,1	77,8	61,3	72,3
1994	r.	1.548	1.152	1.845	1.115	5.660
	u.	2.144	1.398	2.223	1.673	7.438
	p.p.	-596	-246	-378	-558	-1.778
	v.i.	72,2	83,4	83,0	66,6	76,1
1995	r.	1.603	1.127	1.979	1.136	5.845
	u.	2.215	1.363	2.587	1.843	8.008
	p.p.	-612	-236	-608	-707	-2.163
	v.i.	72,4	82,7	76,5	61,6	73,0
Ukupno	r.	8.992	6.764	13.229	7.686	36.671
	u.	13.393	8.903	16.540	11.667	51.503
	p.p.	-4.401	-2.137	-3.499	-3.981	-14.832
	v.i.	67,1	75,9	78,8	65,8	71,2

Objašnjenja: r. = broj živorođenih
u. = broj umrlih
p.p. = prirodni priraštaj
v.i. = vitalni indeks

Najvažniji zaključak koji slijedi nakon pregleda ovih podataka i rezultata šestogodišnjeg praćenja vitalnih događaja jest da cjelokupno područje pokazuje znakove teške demografske depresije, u kojoj se pojedine županije razlikuju samo po stupnju, odnosno po "dubini" negativnog stanja. U cjelini, na ovome su području u promatranom razdoblju na 100 umrlih došla tek 72 živorođena djeteta i taj je "manjak" vremenski gotovo pravilno raspoređen. Mora se pritom upozoriti da je znatan dio ovoga teritorija bio poprištem ratnih sukoba (naročito Karlovačka i Sisačko-moslavačka županija) te da su stope nataliteta, a pogotovo mortaliteta, bile pod utjecajem

ratne tragedije, ali ni ta okolnost, iako pogoršava spomenute pokazatelje, nije ipak presudni faktor koji determinira vrlo loše stanje u bioreproduktivnoj sferi ovdašnje populacije. To nam potvrđuje, s jedne strane, komparacija početne i završne faze vremenske serije, iz koje proizlazi da su dođuše 1991. i 1992. znatno "lošije" od mirnodopske 1990 (vitalni indeks pada približno za deset poena), ali ni završne godine ove serije ne razlikuju se mnogo od ionako lošega početnog razdoblja. Teritorijalni raspored ove negativne bilance, s druge strane, također govori u prilog iznesene tvrdnje. Županija koja je bila manje direktno zahvaćena ratnim zbivanjima - Bjelovarsko-bilogorska - ima najniži vitalni indeks, najnepovoljniji odnos umrlih i živorođenih, a slično je i u podravskoj regiji, odnosno Virovitičko-podravskoj županiji. U pitanju su, dakle, dugoročniji nepovoljni procesi obnove stanovništva u seoskim regijama, što će u slučaju ovoga područja zasigurno imati vrlo teške posljedice, i to ne samo demografskog karaktera.

Od ostalih zanimljivijih podataka ovoga demografskog sklopa, donosimo u sljedećoj tablici (3.3) i "gole" brojke koje se odnose na sklapanje brakova, te brojke i pokazatelje o razvodima, a ti se događaji odrazuju i na druge demografske procese.

Tablica 3.3.
Sklopljeni i razvedeni brakovi od 1993. do 1995.

Županija		Bjel.- bilog.	Virov.- podr.	Sisačko- mosl.	Karlovačka	Ukupno
1993	b.	743	584	967	565	2.859
	r.	124	102	255	145	626
	d.	166,9	174,7	263,7	256,6	218,9
1994	b.	755	575	1.039	639	3.008
	r.	151	83	275	136	645
	d.	200,0	144,3	264,7	212,8	234,4
1995	b.	739	605	927	646	2.917
	r.	143	70	162	111	486
	d.	193,5	115,7	174,8	171,8	166,6
Ukupno	b.	2.237	1.764	2.933	1.850	8.784
	r.	418	255	692	392	1.757
	d.	186,9	144,6	235,9	211,9	200,0

Objašnjenja: b. = broj sklopljenih brakova
r. = broj razvedenih brakova
d. = stopa divorcijaliteta (br. razved. na 1.000 skloplj. brakova)

Stopa nupcijaliteta (bračnosti) u svim je županijama približno izjednačena i kreće se oko svoje prosječne razine u posljednjem razdoblju. Dugoročno, ta je stopa na razini Hrvatske u padu, pa to vrijedi i za ovo područje. Stope razvoda su, u prikazane tri godine, znatno diferenciranije po pojedinim županijama, s tim da su nešto veće u Sisačko-moslavačkoj i karlovačkoj, ali se i u njima kreću oko svoje višegodišnje normale. Približno su izjednačene s onima u drugim dijelovima države. Bar usput vrijedi spomenuti da su stope razvoda brakova početkom 90-ih bile nešto više od onih zabilježenih zadnjih godina, i to u svim županijama, odnosno u cijeloj državi, ali su poslije smirene. i kako smo naveli. kreću se oko uobičajene "normale".

Posebne populacijske značajke i važnija strukturalna obilježja najlakše se mogu uočiti pregledom stanja i dinamike važnijih kontigenata stanovništva. Ovdje ćemo (tablica 3.4) prikazati udjele pojedinih starosnih skupina, posebne one važnije, kao što su predškolski i školski kontigent, fertilnu grupu ženskog stanovništva, kontigent starijeg stanovništva, a dat ćemo i neke pokazatelje koji govore o dinamici razvoja važnijih skupina, a mogu se uzeti i kao indikatori vitaliteta populacije ovoga područja.

Tablica 3.4.

Neki pokazatelji dobne strukture stanovništva 1981. i 1991.

Županija	Bjelov.- bilog.	Virov.- podr.	Sisačko- mosl.	Karlovačka	Ukupno
do 17 g					
1981	22,8	24,1	23,9	23,3	23,5
1991	21,8	22,7	22,3	21,4	22,0
Indeks 91/81	95,6	94,2	93,3	91,8	93,6
65 godina i više					
1981	13,7	12,3	11,9	12,2	12,5
1991	13,8	12,3	12,2	13,1	12,8
Indeks 91/81	101,0	100,0	102,5	107,4	102,4
Prosječna starost					
1981	37,9	36,7	36,5	36,8	37,0
1991	38,9	37,9	38,2	38,9	38,5
Indeks starenja					
1981	70,3	59,2	58,5	60,1	62,0
1991	85,7	75,3	76,1	84,6	80,4

Objašnjenje: Kontigent do 17 godina i 65 godina i više označava postotak tih dobnih grupa u ukupnom stanovništvu

Odmah možemo istaći da je opća slika vitaliteta vrlo nepovoljna i mnogo lošija no u drugim dijelovima Hrvatske. Na ovom je prostoru stanovništvo najstarije - u prosjeku za godinu i četvrt od ionako visokog hrvatskog prosjeka (38,4 godine naspram 37,1 u državi); indeks starenja (odnos skupine iznad 60 godina i one do 19) znatno je nepovoljniji od drugih hrvatskih regija (izuzev rijetko naseljene Like, odnosno Županije ličko-senjske), a znatno nadmašuje državni prosjek. Mladi kontigenti također su "škrtriji" nego drugdje.

Ako općem uvidu pridodamo i fertilni dio ženske populacije, također se dobiva izrazito nepovoljna slika. Udio fertilne grupe u ženskoj populaciji znatno je niži od onoga u drugim krajevima, a to posebno vrijedi za mladi dio tog kontigenta, odnosno za žene u optimalnoj fertilnoj dobi.

Ukupno uzevši, ovo je područje s izrazito devitaliziranom strukturom stanovništva, a to se može samo djelomično objasniti bilo nerazvijenošću područja ili pak općim stanjem naših ruralnih regija, koje pokazuju slične tendencije. U igri su vjerojatno mnogi posebni procesi dugoročnog karaktera i trajanja, pri čemu važnu ulogu ima i historijsko nasljeđe (velik dio ovih prostora pripadao je nekada Vojnoj krajini, a i kasnija su zbivanja ostavila svoje tragove).

Obrazovni sastav i njegove značajke važan su pokazatelj stanja i kvalitete tzv. ljudskog faktora, a taj "kulturni kapital" umnogome određuje i gospodarske i socijalne potencijale nekog područja.

Neke grublje pokazatelje stanja i razvoja obrazovanosti populacije na području četiriju županija kojima se bavimo, iznosimo u tablici 4.5.

Tablica 3.5.

Pismenost i obrazovna struktura stanovništva (u %)

Županija	Nepism.	Bez osn. škole	Osn. škola	Srednja škola	VŠS i VSS
Bjelov.-bilog.					
1981	(6,1)	58,6	18,2	19,0	3,3
1991	(3,3)	41,5	24,5	27,1	5,1
Virov.-podr.					
1981	(6,7)	59,3	18,6	18,6	2,9
1991	(3,6)	42,3	24,7	27,0	4,7
Sisačko-mosl.					
1981	(9,6)	54,7	18,3	22,2	3,8
1991	(5,6)	38,5	23,5	31,2	5,5
Karlovačka					
1981	(8,0)	51,6	18,3	25,3	4,2
1991	(4,3)	36,3	23,3	32,1	7,3
Ukupno					
1981	(7,8)	55,4	18,4	21,1	3,7
1991	(4,4)	39,1	23,6	29,9	5,8

Napomene: 1. Postotak nepismenih odnosi se na stanovništvo starije od 10 godina, dok se stupanj školske spreme odnosi na stanovništvo starije od 15 godina. Kod školske spreme razlika do 100 odnosi se na kategoriju "nepoznato".

2. "Srednja škola" odnosi se na sve vrste srednjih škola

3. VŠS i VSS označava sve vrste višeg i visokog obrazovanja

Elementarni nivo kulture i obrazovanosti populacije neke sredine određen je i stanjem (ne)pismenosti. Mada se danas taj "elementarni" nivo počesto zanemaruje, zbog navodno manje važnosti pisane riječi u elektronsko-informatičkoj kulturi i civilizaciji, ipak je to još uvijek važan pokazatelj kulturnoga i obrazovnog stanja određene sredine. Podaci u tablici 3.5. govore da je u velikom dijelu središnje Hrvatske nepismenost još i danas poprilična - nepismen je svaki dvadeseti žitelj ovog područja, a ako bismo malo postrožili kriterij, vjerojatno bi se i u dijelu onih bez završene osnovne škole našlo podosta funkcionalnih analfabeta. Premda se nepismenost nakon 1981. smanjila, ipak je njezina razina gotovo za 50% viša od one u Hrvatskoj.

Iz iste je tablice vidljiv i porast opće razine obrazovanosti, najizraženiji u kategoriji osoba sa završenom srednjom školom, a primjetno je i povećanje segmenta populacije s višom i visokom školskom spremom.

Primjetne su i određene razlike među pojedinim županijama. Povoljniju, odnosno višu razinu obrazovanosti ima Karlovačka županija - gotovo 40% populacije ima srednjoškolsko obrazovanje ili više od toga, a njoj se približava sisačka regija. To je i razumljivo, jer su Karlovac i Sisak najveći gra-

dovi u regiji, a odskaču od ostalih i po razvijenosti i većem udjelu industrije i tercijarnih grana u gospodarskoj strukturi.

Sociodemografske promjene osjećaju se i u obiteljskoj i porodičnoj sferi, odnosno u domaćinstvima, koja ćemo u ovome kontekstu tretirati kao socio-ekonomski i statistički ekvivalent obitelji. Naime, o domaćinstvima imamo na raspolaganju mnogo više upotrebljivih podataka, nego bismo ih imali o obiteljima i porodicama kao nešto fluidnijim socijalnim fenomenima.

Započet ćemo s pregledom i komentarom kretanja broja i veličine domaćinstava, a oni su dati u tablici 3.6. U njoj se odmah zapaža da raste broj domaćinstava u svim županijama, premda je u svim dijelovima toga područja smanjeno ukupno stanovništvo. To nam govori da se istovremeno događa i smanjivanje prosječne veličine domaćinstva, uglavnom kao posljedica globalnog procesa prijelaza i transformacije višegeneracijske porodice u danas prevladavajući nuklearni tip obitelji. Prosječno domaćinstvo u 1991. brojem je manje za gotovo "pol člana" u odnosu na 1971.

Tablica 3.6.
Broj i prosječna veličina domaćinstava

Županija	1971	1981	1991	Indeks 1991/71
Bjelovar.-bilog. br. domać. pros. br. čl.	45.561 3,38	47.510 3,14	47.754 3,02	102,5 89,3
Virovit.-podr. br. domać. pros. br. čl.	33.386 3,48	34.128 3,14	35.115 2,98	105,2 85,6
Sisačko-mosl. br. domać. pros. br. čl.	85.431 3,45	88.846 3,27	92.551 3,11	108,3 90,1
Karlovačka br. domać. pros. br. čl.	50.476 3,61	52.956 3,30	56.792 3,07	112,5 85,0
Ukupno br. domać. pros. br. čl.	216.154 3,48	223.440 3,21	232.212 3,04	107,4 87,3

Najmanja su domaćinstva u bjelovarskoj regiji i Podravini. Njihova je prosječna veličina manja i od prosjeka za seoska područja cijele Hrvatske. Svega je oko 10% domaćinstva po karakteru višeobiteljsko. Prema veličini, najviše je tročlanih i četveročlanih domaćinstava, osim u bjelovarskoj regiji, gdje ima više dvočlanih nego tročlanih domaćinstava, u toj je regiji nešto više i samačkih domaćinstava nego u drugim županijama. Odnos tipova obitelji s djecom i bez njih, kao i prema cjelovitosti porodice, sličan je manje-više stanju u drugim sredinama.

4. slavonija

Četiri županije koje ćemo u ovom prikazu - u ime jednostavnosti - najčešće nazivati Slavonijom, ne pokrivaju samo prostor koji se uobičajeno tako naziva u geografskom smislu, nego i hrvatski dio Baranje i Srijema, te, daka-

ko, istočne dijelove Posavine i Podravine. Nećemo se upuštati u raspravu o tome dokle se Slavonija proteže prema zapadu, tj. pripadaju li joj ili ne pripadaju neki dijelovi Županije virovitičko-podravske, koja je u nama zadanoj podjeli cijela uvrštena u središnju Hrvatsku.

Za našu je temu mnogo važnije naglasiti da analiziranje demografske slike Slavonije u ovo vrijeme, neposredno nakon rata, zapravo znači bavljenje prošlošću. I onda kad to ne budemo posebno isticali, valja imati na umu da je rat, započet neposredno nakon popisa stanovništva 1991, u Slavoniji izazvao (i) velike demografske promjene. Njihov se razmjer ne može utvrditi bez novog popisa. Do tada, možemo se osloniti samo na podatke s kojima raspolazemo.

Kako možemo vidjeti u tablici 4.1, u 20 godina koje su prethodile ratu, stanovništvo Slavonije kontinuirano je raslo, iako ne osobito brzim tempom i ne na cijelom prostoru: u njegovu središnjem dijelu, požeškom kraju, porastom nakon 1981. nije nadoknađen gubitak koji je nastao 70-ih godina. Ostale tri županije imale su praktički jednak tempo rasta broja stanovnika.

Tablica 4.1.
Ukupno stanovništvo

Županija	1971	1981	1991	Indeks 1991/81
Osječko-baranjska	314.972	323.010	331.979	105,4
Požeško-slavonska	137.942	132.465	134.548	97,5
Brodsko-posavska	164.065	167.667	174.998	106,7
Vukovarsko-srijemska	217.115	224.103	231.241	106,5
Ukupno	834.094	847.245	872.766	104,6

Slaba naseljenost brdsko-planinskog dijela Slavonije razlog je što, gledajući samo matematički, cijela regija ima nešto manju gustoću stanovništva od prosjeka cijele Hrvatske. Kako, međutim, vidimo u tablici 4.2. dvije su županije pretežno ravničarskog dijela Slavonije napučene iznad prosjeka, i to Vukovarsko-srijemska više nego Osječko-slavonska, u kojoj se nalazi najveći slavonski grad, dok je Brodsko-posavska županija u tom pogledu otprilike na razini državnog prosjeka.

Tablica 4.2.
Gustoća naseljenosti

Županija	Površina	1971	1981	1991
Osječko-baranjska	3.619	87,0	89,3	91,7
Požeško-slavonska	2.374	58,1	55,8	56,7
Brodsko-posavska	2.026	81,0	82,8	86,4
Vukovarsko-srijemska	2.442	88,9	91,8	94,7
Ukupno	10.461	79,7	81,0	83,4

Napomena: Površina je data u km²; dok je gustoća izražena brojem stanovnika na km²

Kao i drugdje u Hrvatskoj, broj domaćinstava i u Slavoniji se povećavao brže od broja stanovnika (tablica 4.3), što znači da se prosječna veličina domaćinstava smanjivala.

Tablica 4.3.
Broj i veličina domaćinstava

Županija	1971	1981	1991	Ind. 91/71
Osječko-baranjska broj domaćinstava	93.471	103.344	111.511	119,3
prosječna veličina	3,37	3,13	2,98	88,4
Požeško-slavonska broj domaćinstava	39.853	41.198	43.879	110,1
prosječna veličina	3,46	3,22	3,07	88,7
Brodsko-posavska broj domaćinstava	45.819	49.599	54.019	117,9
prosječna veličina	3,58	3,38	3,24	90,5
Vukovarsko-srijemska broj domaćinstava	62.616	67.638	73.964	118,1
prosječna veličina	3,47	3,31	3,13	90,2
Ukupno broj domaćinstava	241.759	261.779	283.373	117,2
prosječna veličina	3,45	3,24	3,08	89,3

Zanimljivo je da broj domaćinstava nije najviše povećan tamo gdje je najbrže rastao broj stanovnika (u Brodsko-posavskoj i Vukovarsko-srijemskoj županiji, vidi tablicu 4.1), nego u županiji sa sjedištem u Osijeku, tako da su u njoj nastala domaćinstva manja od državnog prosjeka. No, gledajući u cjelini, domaćinstva su u čitavoj Slavoniji praktički jednako velika kao i na razini cijele Hrvatske (3,08 u Slavoniji, a 3,10 u cijeloj Hrvatskoj). Promatrajući razlike unutar regije, primjećujemo da su se najveća domaćinstva - ona u Brodsko-posavskoj županiji - također i najsporije smanjivala.

Kad govore o prirodnom smanjenju broja stanovnika (više umiranja nego rađanja) koje je u Hrvatskoj započelo 1991. i traje još uvijek (odnosno, prema raspoloživim podacima trajalo je bar do 1995), demografi ističu da bi do toga došlo i da nije bilo rata. No, za Slavoniju s visokim stupnjem sigurnosti možemo pretpostaviti da je upravo rat izazvao demografsku recesiju godine 1991. i 1992, vidljivu u tablici 4.4. Na tu pretpostavku ne upućuje samo činjenica što je rat u tom dijelu Hrvatske bio najžešći, nego i to što je vitalni indeks za cijelu Slavoniju godine 1991. pao izrazito naglo, da bi se već 1993. "vratio" na vrijednosti više od 100 (dok se takvo nešto u cijeloj Hrvatskoj nije dogodilo ni 1995).

Tablica 4.4.

Prirodno kretanje stanovništva od 1990. do 1995.

Godina		Osječko- baranj.	Požeško- slav.	Brodsko- posav.	Vukovar.- srijem.	Ukupno
1990	r.	3.907	1.729	2.340	3.004	10.980
	u.	3.649	1.635	1.912	2.461	9.657
	p.p.	+258	+94	+428	+543	+1.323
	v.i.	107,1	105,7	122,4	122,1	113,7
1991	r.	3.437	1.616	2.272	2.306	9.631
	u.	3.823	1.621	2.087	2.637	10.168
	p.p.	-385	-5	+185	-331	-537
	v.i.	89,9	99,7	108,9	87,4	94,7
1992	r.	3.179	1.492	2.081	1.879	8.649
	u.	3.612	1.531	2.255	1.782	9.649
	p.p.	-433	-39	-174	+115	-531
	v.i.	88,0	97,5	92,3	106,5	94,2
1993	r.	3.151	1.592	2.395	2.193	9.331
	u.	2.947	1.687	2.026	1.695	8.346
	p.p.	+204	-86	+369	+498	+983
	v.i.	106,9	94,9	118,2	129,4	116,9
1994	r.	3.270	1.510	2.313	2.190	9.283
	u.	2.932	1.538	1.851	1.662	7.983
	p.p.	+338	-28	+462	+528	+1.300
	v.i.	111,5	98,2	125,0	131,8	116,3
1995	r.	3.188	1.616	2.258	2.268	9.330
	u.	2.926	1.531	1.878	1.678	8.013
	p.p.	+262	+85	+380	+590	+1.317
	v.i.	109,0	105,6	120,2	135,2	116,4
Ukupno	r.	20.312	9.555	13.659	13.858	57.204
	u.	19.898	9.534	12.009	11.915	53.347
	p.p.	+243	+21	+1.650	+1.943	+3.857
	v.i.	102,1	100,2	113,7	116,3	107,2

Objašnjenja: r. = broj živorođenih
 u. = broj umrlih
 p.p. = prirodni priraštaj
 v. i. = vitalni indeks

Uvid u razlike u prirodnom kretanju stanovništva unutar regije (tablica 4.4), kao i onaj u starosnu strukturu stanovništva (tablica 4.5) pokazuje da "brdovita Slavonija" doista ima drukčije demografske osobine od one "prave" Slavonije - ravničarske. Svi pokazatelji dobne strukture govore, naime, o najnepovoljnijem stanju u Požeško-slavonskoj županiji. Zanimljivo je primijetiti i podatak da je Vukovarsko-srijemska županija bila među rijetkim područjima u Hrvatskoj u kojima indeks starenja godine 1981. još nije prešao kritičnu granicu od 40. U istoj županiji stanovništvo je i 1991. bilo u prosjeku najmlađe, a vrijedi baciti još jedan pogled na tablicu 4.4. pa primijetiti da je i u razdoblju 1990-1995. Vukovarsko-srijemska županija (da podsjetimo: uključujući prognanike iz nje smještene drugdje u Hrvatskoj) imala najviši vitalni indeks.

Tablica 4.5.

Neki pokazatelji dobne strukture stanovništva 1981. i 1991. god.

Godina	Osječko- baranj.	Požeško- slav.	Brodsko- posav.	Vukovar.- srijem.	Ukupno
do 17 godina					
1981	26,2	25,9	27,3	28,8	27,1
1991	23,9	24,1	25,5	24,7	24,7
Indeks 91/81	93,7	94,4	97,4	91,6	94,0
65 godina i više					
1981	9,7	11,2	10,4	9,3	10,3
1991	10,3	11,5	10,7	9,8	10,4
Indeks 91/81	109,6	103,6	106,9	108,4	107,7
Prosječna starost					
1981	34,5	35,6	34,5	33,5	34,4
1991	36,4	36,8	35,9	35,4	36,1
Indeks starenja					
1981	44,1	51,2	44,9	38,3	43,8
1991	61,1	66,3	58,4	54,1	59,5

Objašnjenje: do 17 godina, 65 godina i više = postotak tih dobni skupina u ukupnom stanovništvu

U tablici 4.5. valja, međutim, primijetiti i to da svi pokazatelji dobne strukture u sve četiri županije govore o nepovoljnim procesima između 1981. i 1991. Kako već rekosmo, za sada je doista nemoguće bilo što pouzdano reći o zbivanjima nakon 1991, osim onoga što smo već rekli u vezi s podacima iznesenim u tablici 4.4.

Obrazovanost slavonskog stanovništva (tablica 4.6) ispod je prosjeka Republike Hrvatske. To ne vrijedi samo za "ruralnije" županije, nego i za Osječko-baranjsku, u sjedištu koje imamo čak jedno od hrvatskih sveučilišta (a visokoškolske ustanove postoje i u Vukovaru, Vinkovcima, Slavonskom Brodu i Požezi).

Tablica 4.6.

Obrazovna struktura stanovništva starog 15 godina i više (%)

Županija	Nepuna o.š.		Osnovna š.		Srednja š.		VŠS i VSS	
	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991
Osječko- baranj.	47,8	31,3	19,8	25,7	26,7	33,9	4,8	7,7
Požeško- slav.	57,0	40,1	18,8	24,3	20,2	28,2	3,2	5,2
Brodsko- posav.	52,1	35,6	19,8	24,4	23,5	32,0	3,9	6,1
Vukovarsko- srijem.	51,7	35,0	22,2	28,2	22,0	29,7	3,5	5,6
Ukupno	51,1	34,5	20,2	25,9	23,8	31,5	4,0	6,4

Naravno, kad govorimo o obrazovnoj strukturi stanovništva, i u cijeloj se Slavoniji može primijetiti znatan napredak između 1981. i 1991. Brdskoplaninski dio regije i u ovom se pogledu izdvaja lošijom slikom.

Jedna od izrazitih karakteristika Slavonije, Baranje i Srijema (ne samo zapadnoga Srijema ali on nas ovdje jedino zanima) jesu, gotovo bi se moglo reći, neprekidne velike migracije stanovništva. Spomenimo, najkraće, samo događaje u posljednjih nekoliko desetljeća: egzodus Nijemaca na kraju Drugoga svjetskog rata, organizirana kolonizacija stanovništva iz "pasivnih krajeva" za vrijeme rata i osobito u prvim godinama poraća, prilično brojno pojedinačno doseljavanje nakon što je organizirana kolonizacija prestala - sve do najnovijih događanja o razmjerima kojih ćemo moći govoriti tek za koju godinu. Ukupno uzevši, migracijski saldo Slavonije (i njezinih rubnih područja) bio je pozitivan bar od početka 70-ih godina. Jedino se i u tom pogledu izdvajao središnji, brdsko-planinski dio Slavonije. Iz njega se stanovništvo iseljavalo "spuštajući se u ravnicu", ali i masovnije odlazeći na "privremeni" rad u inozemstvo.

Sudeći po podacima iz tablice 4.7, potonja je pojava do 1981. bila nešto izrazitija u Brodsko-posavskoj županiji, ali je nakon toga intenzivirana u cijeloj Slavoniji, a osobito u Požeško-slavonskoj županiji. Osječko-baranjska se u tom pogledu razlikuje od ostale tri županije samo po smanjenju broja radnika u inozemstvu te po nešto manjem, ali još uvijek izrazitom, povećanju broja pridruženih članova obitelji. No, porast ukupnog broja stanovništva u inozemstvu između 1981. i 1991. na svem je ovom prostoru nešto manji nego u nekim drugim dijelovima Hrvatske i državi (vidi Pregledni prikaz).

Tablica 4.7.
Stanovništvo u inozemstvu 1981. i 1991. (%)

Županija	Na radu			Kao član obitelji			Ukupno		
	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81
Osječko-baranjska	3,8	3,6	98,7	1,5	2,3	154,6	5,3	5,9	114,8
Požeško-slavonska	4,0	4,7	120,4	1,6	3,0	195,0	5,6	7,7	141,7
Brodsko-posavska	4,1	4,4	110,9	1,7	2,8	175,4	5,8	7,2	129,5
Vukovarsko-srijemska	4,0	4,4	113,0	1,6	2,8	175,7	5,6	7,2	130,9
Ukupno	3,9	4,2	108,4	1,6	2,6	170,9	5,5	6,8	126,5

Što će biti s reprodukcijom slavonskog stanovništva u doglednoj budućnosti? O tome jedva da ima smisla govoriti (samo) na temelju uspoređivanja podataka dvaju posljednjih popisa stanovništva. No, ipak ćemo to učiniti makar zato da ne narušimo koliko-toliko ujednačeni obrazac analize koji primijenjujemo u ovom radu.

U tablici 4.4 pokazali smo da je vitalni indeks cijele Slavonije od 1990. do 1995. bio viši od 100 i (vidi Pregledni prikaz) jedan od najviših u državi. No, sudeći samo po podacima iz tablice 4.8, malo je vjerojatno da će se takvo stanje zadržati, odnosno da će se takav proces reprodukcije stanovništva nastaviti: i predfertilni i fertilni kontingent ženskog stanovništva između 1981. i 1991. apsolutno se i relativno smanjio. Jedino se u Vukovarsko-srijemskoj županiji primjećuju "ostaci prošlosti" (t.j. veći broj rođenih u prethodnim desetljećima) kad je riječ o apsolutnom broju žena u op-

timalnoj fertilnoj dobi, ali sada je već (u drugoj polovini 90-ih) u tu dob ušao dio predferilnog kontingenta iz 1991, a on je upravo u Županiji vukovarsko-srijemskoj tijekom 80-ih najviše smanjen (za okruglo 8%: indeks 91/81. iznosi 91,7). U tablici 4.8. valja primijetiti i podatak da je u najnapučenijoj slavonskoj županiji, Osječko-baranjskoj, smanjenje predferilnog i optimalno-fertilnog kontingenta među najvećima (indeksi 91/81. iznose 94,9, odnosno 91,5), a to znači da će se (nepovoljne) promjene u toj županiji najviše odraziti na stanje u cijeloj regiji. No, moramo ponoviti: što će se doista zbivati u dolazećim godinama, to više ovisi o konačnom ishodu nedavnog i neposredno predstojećeg mehaničkog (migratornog) kretanja stanovništva u poslijeratnom razdoblju, a manje o predratnim prirodnim mijenama stanovništva u Slavoniji.

Tablica 4.8.

Udio žena predferilne i fertilne dobi u ukupnom ženskom stanovništvu 1981. i 1991 (%)

Županija	do 14 godina			15 - 49			20 - 29		
	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81
Osječko-baranjska	20,2	18,7	94,9	49,7	47,2	97,7	15,4	13,8	92,5
Požeško-slavonska	20,0	19,1	96,5	46,7	44,0	95,4	14,2	12,9	92,3
Brodsko-posavska	21,2	20,2	99,0	47,8	44,9	97,7	14,8	13,5	94,7
Vukovarsko-srijemska	22,3	19,9	91,7	49,3	46,7	97,2	15,1	14,1	102,0
Ukupno	20,9	19,4	95,1	48,8	46,1	97,2	15,0	13,9	95,4

Što se tiče razvoda brakova i izvanbračnog rađanja kao demografskih (i kriminogenih) činitelja, tablica 4.9. pokazuje da su brakovi u Slavoniji nešto nestabilniji od državnog prosjeka, čemu, međutim, pridonosi samo Osječko-baranjska županija. Postotak djece rođene izvan braka u svim je slavonskim županijama niži od državnog prosjeka.

Tablica 4.9.

Razvodi brakova i izvanbračna djeca 1993-1995. (%)

Godina	Osječko-baranjska		Požeško-slavonska		Brodsko-posavska		Vukovarsko-srijemska		Ukupno	
	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.
1993	29,3	7,5	17,0	6,3	20,9	7,0	17,9	6,8	22,7	7,0
1994	26,5	6,5	17,1	7,8	16,4	5,4	19,5	6,6	20,9	6,5
1995	22,7	6,3	15,5	6,6	16,3	5,0	17,6	6,4	18,8	6,1
Ukupno	26,2	6,8	16,5	6,9	17,9	5,8	17,9	5,8	20,8	6,5

Objašnjenja: r.b. = broj razvedenih brakova na 100 sklopljenih

i.d. = broj djece rođene izvan braka na 100 živorođenih

Prikaz socijalno-demografskog stanja u Slavoniji također ćemo završiti kratkim osvrtom na raspored stanovništva po naseljima (tablica 4.10).

Tablica 4.10.

Naselja

Županija	Broj	Prosječna veličina	Korig. prosječna veličina
Osječko-baranj.	214	1.551	932
Požeško-slav.	326	413	349
Brodsko-posav.	186	941	572
Vukovarsko-srijem.	84	2.753	1.720
Ukupno	810	1.080	695

Napomene: 1. Podaci o broju naselja odnose se na stanje prije najnovijih promjena, a podaci o broju stanovnika na popis 1991.

2. Korigirana prosječna veličina dobivena je isključivanjem devet naselja većih od 10.000 stanovnika.

I površnim je znalcima poznato da su slavonska, i uopće ravničarska, naselja veća od prosjeka, drugim riječima, da je u Slavoniji naseljska mreža najracionalnija. Tablica 4.10. to jasno potvrđuje: čak i kad se izuzme devet najvećih gradova (Osijek 104.761, Slavonski Brod 55.683, Vukovar 44.639, Vinkovci 35.347, Požega 21.046, Đakovo 20.317, Nova Gradiška 14.044, Županija 11.947 i Beli Manastir 10.147 stanovnika - sve prema popisu 1991) i ostala naselja, njih oko 800, u prosjeku imaju gotovo 700 stanovnika, a kad bi se izdvojila mnogobrojna mala brdska sela na obodu Požeške kotline, prosjek bi iznosio više od 1.000, a toliko stanovnika nemaju ni neke male općine u drugim dijelovima zemlje. Valja dodati da je još 15 - 20 slavonskih gradova (i sela) imalo 1991. više od 5.000 stanovnika, koliko nema ni prosječna hrvatska općina. I bez posebnog istraživanja može se sa sigurnošću pretpostaviti da takav naseljski raspored stanovništva znatno utječe i na organizaciju društvenog života, odnosno na učestalost i druga obilježja raznih društvenih pojava.

5. istarsko-primorsko-ličko područje

Istarska, Primorsko-goranska i Ličko-senjska županija toliko su međusobno različite (a potonje dvije i unutar sebe) da im je čak i za kolokvijalne potrebe teško pridati atribut "regije". Povezuje ih, zapravo, samo smještaj u (jugo)zapadnom dijelu Hrvatske. Većina ostalih obilježja čini ih međusobno više različitima nego sličnima. Primorski i otočni dio Ličko-senjske županije po mnogo čemu sličniji je primorskom dijelu županije sa sjedištem u Rijeci, te Istarskoj županiji, nego svome zaleđu, koje je opet sličnije goranskom dijelu Primorsko-goranske županije i, dakako, dijelovima Like koji su donedavna pripadali zadarsko-kninskoj, a od početka ove (1997) godine pripadaju Šibensko-kninskoj (dosada samo šibenskoj) županiji te su - po zadanoj nam podjeli prostora Republike Hrvatske - svrstani u Dalmaciju.

Izrazite demografske razlike unutar ovog prostora vidljive su već u podacima o kretanju ukupnog stanovništva od 1971. do 1991. (tablica 5.1): dok Istarska i Primorsko-goranska županija bilježe porast stanovništva koji je znatno veći od državnog prosjeka (a taj iznosi 108,1%), Ličko-senjska županija bilježi pad za gotovo 20%.

Tablica 5.1.
Ukupno stanovništvo

Županija	1971	1981	1991	Indeks 1991/71
Istarska	175.199	188.332	204.346	116,6
Primorsko-goranska	270.660	304.038	323.130	119,4
Ličko-senjska	86.257	74.804	71.215	82,6
Ukupno	532.116	567.174	598.691	112,5

Da Županija ličko-senjska površinom nije najveća u "regiji", njezin bi utjecaj na prosječnu gustoću stanovništva u tom prostoru bio manji, pa ne bi ostala "skrivenom" činjenica da je naseljenost ostalih dviju županija tek nešto niža od prosjeka Republike Hrvatske (koji iznosi 84,5 stanovnika na četvorni kilometar, prema 82,5 u Istarskoj i Primorsko-goranskoj županiji uzetih zajedno). S druge strane, cijela Lika (u zemljopisnom i povijesnom smislu tog pojma, dakle i njezin "dalmatinski" dio) ima još manju gustoću naseljenosti od svega 19 stanovnika na km², koliko je navedeno u tablici 5.2. Međutim, kako ćemo u nastavku spominjati, Primorsko-goranska i Istarska županija i same su prilično heterogene, ali, s druge strane i sa Ličko-senjskom imaju ipak nekih sličnosti.

Tablica 5.2.
Gustoća naseljenosti

Županija	Površina	1971	1981	1991
Istarska	2.815	62,2	66,9	72,6
Primorsko-goran.	3.578	75,6	85,0	90,3
Ličko-senjska	3.748	23,0	20,0	19,0
Ukupno	10.141	52,5	55,9	59,0

Napomena: Površina je data u km²; dok je gustoća izražena brojem stanovnika na km²

Ličko-senjska županija zgodan je primjer i da se uoče velike promjene koje su se u nekoliko posljednjih desetljeća zbile s domaćinstvima u Hrvatskoj: iako je, kako smo vidjeli u tablici 5.1, broj stanovnika u toj Županiji znatno smanjen, broj domaćinstava (tablica 5.3) čak se povećao makar samo za nepuna dva postotka, jer se prosječna veličina domaćinstva smanjila još više od broja stanovnika.

Tablica 5.3.
Broj i veličina domaćinstava

Županija	1971	1981	1991	Indeks 1991/71
Istarska				
br. domać.	55.929	63.277	71.185	127,3
br. čl.	3,13	2,98	2,87	91,7
Primorsko-goranska				
br. domać.	91.571	106.572	114.902	125,5
br. čl.	2,96	2,85	2,81	94,9
Ličko-senjska				
br. domać.	23.364	23.032	23.744	101,8
br. čl.	3,69	3,25	3,00	81,3
Ukupno				
br. domać.	170.864	192.881	209.861	122,8
br. čl.	3,11	2,94	2,85	91,6

S druge strane, broj domaćinstava u Istri i Primorju (dakako, s Gorskim Kotarom i otocima koji pripadaju istoj županiji) povećao se još više od broja stanovnika, tako da su domaćinstva u tom dijelu Hrvatske (p)ostala najmanja u državi, što posebno vrijedi za Primorsko-goransku županiju. Zapravo, primorska i istarska domaćinstva već su tako mala da se i ne mogu više mnogo smanjivati, što je i vidljivo iz indeksa 1991/71. u tablici 5.3.

Iako migracijski saldo za nekoliko posljednjih godina na temelju raspoloživih podataka nije moguće izračunati, podaci navedeni u tablici 5.4. snažno upućuju na zaključak da porast stanovništva Istarske i Primorsko-goranske županije i u razdoblju od 1981. do 1991. valja u znatnoj mjeri pripisati useljavanju iz drugih dijelova zemlje. Tablica 5.1, iako posredno govori i o tome da drastično smanjenje naseljenosti Ličko-senjske županije nije samo rezultat veoma niskoga vitalnog indeksa, nego i nastavka već desetljećima trajućeg iseljavanja - bilo "preko Velebita" ili u drugim pravcima. Naime, primorsko-goranski i istarski vitalni indeksi - posljednjih godina niži od 100 - vjerojatno ni u 80-im godinama nisu bili toliko viši da bi mogli donijeti toliko porast broja stanovnika kakav je u tom desetljeću zabilježen (za potrebe jednoga drugog rada nedavno smo izračunali da pozitivni migracijsko saldo Županije istarske u tom vremenu iznosi blizu 10.000 osoba odnosno 62% ukupnog povećanja broja stanovnika između dva posljednja popisa). S druge strane, smanjenje broja stanovnika u Ličko-senjskoj županiji veće je nego što bi bilo samo na temelju viška umrlih nad rođenima.

Podaci navedeni u tablici 5.4. sugeriraju i potrebu pobližeg istraživanja doseljavanja u Primorje i Istru: budući da su vitalni indeksi i u ta dva dijela ove "regije" manji od 100, čini se vjerojatnim da se u znatnom broju doseljavaju samci, koji pridonose samo mehaničkom povećanju broja, a ne i prirodnoj reprodukciji stanovništva.

Tablica 5.4.

Prirodno kretanje stanovništva od 1990. do 1995.

Godina		Istarska	Primorsko-goranska	Ličko-senjska	Ukupno
1990	r.	2.337	3.383	692	6.452
	u.	1.934	3.224	953	6.111
	p.p.	+443	+159	-261	+341
	v.i.	122,9	104,9	72,6	105,6
1991	r.	2.208	3.225	569	6.002
	u.	1.941	3.278	1.021	6.240
	p.p.	+267	-53	-452	-238
	v.i.	113,8	98,4	55,7	96,2
1992	r.	1.802	2.759	487	5.048
	u.	2.144	3.366	823	6.333
	p.p.	-342	-607	-336	1.285
	v.i.	84,0	82,0	59,2	79,7
1993	r.	1.801	2.802	531	5.134
	u.	2.183	3.523	850	6.556
	p.p.	-382	-721	-319	-1.422
	v.i.	82,5	79,5	62,5	78,3
1994	r.	1.862	2.693	513	5.075
	u.	2.162	3.457	818	6.437
	p.p.	-293	-764	-305	-1.362
	v.i.	86,4	77,9	62,7	78,8
1995	r.	1.961	2.852	516	5.329
	u.	2.282	3.522	810	6.611
	p.p.	-321	-670	-291	-1.282
	v.i.	85,9	81,0	63,9	80,6
Ukupno	r.	12.018	17.714	3.308	33.040
	u.	12.646	20.370	5.272	38.288
	p.p.	-628	-2.656	-1.964	-5.248
	v.i.	95,0	87,0	62,7	86,3

Objašnjenja: r. = broj živorođenih
 u. = broj umrlih
 p.p. = prirodni priraštaj
 v.i. = vitalni indeks

Ponešto o imigrantima u ovo područje posredno govori i tablica 5.5. U njoj vidimo da ne stari samo stanovništvo Ličko-senjske županije (u kojoj već - vidi indeks starenja za 1991 - ima više stanovnika starijih od 60 godina nego mladih od 20), nego stari i stanovništvo u Primorju i Istri: iako je od 1981. do 1991. nešto porastao apsolutni broj stanovnika do 17 godina, kao i onoga najstarijeg (u kojega je apsolutni porast veći), postotni udio obiju tih skupina u ukupnom se stanovništvu smanjio (ali onoga najmlađeg više nego najstarijeg). To znači da je najviše porastao broj stanovnika srednje dobi. Ipak, u sve je tri županije osim indeksa starenja porasla i prosječna starost, što bi moglo značiti da je prosječnim doseljenicima više od 30 godina (pa iako ne utječu na porast indeksa starenja ipak povećavaju prosječnu životnu dob ukupnog stanovništva).

Tablica 5.5.

Neki pokazatelji dobne strukture stanovništva 1981. i 1991.

Godina	Istarska	Primorsko-goranska	Ličko-senjska	Ukupno
do 17 godina				
1981	24,2	23,4	23,1	23,6
1991	23,3	22,4	19,6	22,4
Indeks 1991/81	104,3	101,9	80,9	100,0
65 godina i više				
1981	11,9	11,9	15,5	12,4
1991	11,8	11,7	15,0	12,1
Indeks 1991/81	107,0	104,5	92,3	103,3
Prosječna starost				
1981	35,7	35,8	38,3	36,1
1991	37,1	37,6	40,6	37,8
Indeks starenja				
1981	56,4	57,2	71,7	58,8
1991	67,4	67,4	100,2	71,9

Objašnjenje: do 17 godina; 65 godina i više = postotak tih dobnih skupina u ukupnom stanovništvu

Pogledajmo, u nastavku, podatke o obrazovanosti. U tablici 5.6. možemo vidjeti da je stanovništvo Istarske županije, a osobito Primorsko-goranske, osjetno obrazovanije od državnog prosjeka, tako da kompenzira i nižu obrazovanost sve malobrojnijeg stanovništva Ličko-senjske županije, pa sav ovaj prostor ima preko polovine stanovništva starijeg od 15 godina koje je završilo više od osnovne škole. Štoviše, u Primorsko-goranskoj i Istarskoj županiji već je 1981. bilo više visobrazovanih nego što ih je u nekim drugim dijelovima Hrvatske zabilježeno 1991. Slikovito rečeno, Primorje i Istra po obrazovanosti svoga stanovništva za dobrih su 10 godina ispred hrvatskog prosjeka.

Tablica 5.6.

Obrazovna struktura stanovništva starog 15 godina i više (%)

Županija	Nepuna osn. škola		Osnovna škola		Srednja škola		VŠS i VSS	
	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991
Istarska	43,6	25,8	18,5	23,9	30,5	38,9	6,8	10,1
Primorsko-goranska	31,8	19,3	21,6	23,8	36,9	43,5	8,7	12,0
Ličko-senjska	55,0	40,5	18,7	20,8	22,0	30,8	3,5	6,1
Ukupno	38,8	24,1	20,2	23,5	32,8	40,4	7,4	10,6

Kako rekosmo, znatan, a po broju stanovnika i najveći dio "regije" kojom se ovdje bavimo jest imigracijsko područje. Ipak, i otuda se odlazi na rad u inozemstvo, i to osobito nakon 1981. Kako pokazuje tablica 5.7, broj radnika u inozemstvu povećan je za 40% (iz Istre čak za 64%), a broj pri-

druženih članova obitelji više se nego udvostručio. Kako smo u ovom radu već spominjali, "povlačenje" članova obitelji na "privremeni" boravak u inozemstvu često je samo prvi korak prema trajnom iseljenju. Nastavi li se, s jedne strane, doseljavanje stanovništva iz drugih dijelova države u Primorje i Istru, a s druge iseljavanje domorodnog stanovništva u inozemstvo, to bi moglo dovesti do velikih promjena i u "mentalitetnom" sastavu tamošnjeg stanovništva, s posljedicama koje su teško predvidljive. No, zasa-da (točnije, 1991), postotak stanovništva Primorsko-goranske i Istarske županije u inozemstvu osjetno je manji od državnog prosjeka, ali je zato u inozemstvu znatno veći dio stanovništva Županije ličko-senjske.

Tablica 5.7.
Stanovništvo u inozemstvu 1981 i 1991 (%)

Županija	Na radu			Kao član obitelji			Ukupno		
	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81
Istarska	1,0	1,4	164,2	0,3	0,8	246,5	1,3	2,2	185,9
Primorsko-goranska	2,0	2,5	136,6	0,7	1,2	182,4	2,7	3,7	148,3
Ličko-senjska	4,5	6,4	135,5	1,6	4,5	271,5	6,1	10,9	170,7
Ukupno	2,0	2,6	140,6	1,6	1,4	219,9	2,7	4,0	161,1

Negativni trendovi prirodnog kretanja stanovništva, o kojima smo govorili u vezi s podacima prikazanim u tablici 5.5, čini se da će se nastaviti. Kako pokazuje tablica 5.8, broj se žena u fertilnoj dobi doduše povećao, ali osjetno manje od ukupnog stanovništva, tako da je došlo do pada udjela fertilnog kontingenta u ukupnom broju žena. Osobito se, i apsolutno i relativno, smanjio broj mladih žena - onih u optimalnoj fertilnoj dobi, a i onih koje bi tek trebale radati, odnosno onih koje su u fertilnu dob ušle nakon posljednjeg popisa stanovništva. Dakako, svi su ti negativni procesi osobito na djelu u Ličko-senjskoj županiji, koja doista nema vlastitih snaga za demografski oporavak. Međutim, i u svojoj ovoj "regiji" relativni udio mladih u ukupnom broju žena pao je ispod državnog prosjeka.

Tablica 5.8.
Udio žena predfertilne i fertilne dobi u ukupnom ženskom stanovništvu 1981. i 1991. (%)

Županija	do 14 godina			15 - 49			20 - 29		
	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81	1981	1991	91/81
Istarska	19,4	18,5	103,2	49,7	47,9	104,9	16,4	13,6	90,5
Primorsko-goranska	18,8	17,6	99,7	50,3	48,6	102,8	16,5	13,1	84,3
Ličko-senjska	17,5	15,4	83,2	45,0	40,6	85,3	12,3	12,0	92,1
Ukupno	18,8	17,6	99,1	49,4	47,4	101,4	15,9	13,2	87,2

Niti podaci o razvodima brakova (tablica 5.9) nisu povoljni s demografskog stanovišta: u Županijama istarskoj i primorsko-goranskoj županiji raspada

se svaki četvrti-peti brak, tako da niska ličko-senjska stopa divorcijaliteta ne može mnogo pomoći, pa je ukupni postotak razvoda brakova na ovom prostoru osjetno veći od državnog prosjeka. Što se tiče izvanbračnog nataliteta, on je u Primorsko-goranskoj i Istarskoj županiji viši, a u Ličko-senjskoj niži nego u svoj Hrvatskoj.

Tablica 5.9.

Razvodi brakova i izvanbračna djeca 1993-1995 (%)

Godina	Istarska		Primorsko-goranska		Ličko-senjska		Ukupno	
	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.
1993	26,6	10,3	27,4	9,9	8,6	7,0	25,2	9,7
1994	23,1	10,1	30,0	10,1	14,9	8,2	26,0	9,9
1995	20,9	9,6	22,8	10,9	10,4	7,4	21,0	10,1
Ukupno	23,5	10,0	26,7	10,3	11,5	7,5	24,0	9,9

Objašnjenja: r.b. = broj razvedenih brakova na 100 sklopljenih
i.d. = broj djece rođene izvan braka na 100 živorođenih

Izrazito visoke istarske i primorske stope divorcijaliteta možda bi bilo zanimljivo raščlaniti na one za Rijeku i Pulu s jedne strane, i za ruralna područja njihovih županija s druge. Međutim, kako ćemo za čas pokazati, u ta dva grada živi veliki, i sve veći dio ukupnoga stanovništva istarsko-primorsko-ličkog područja, pa ono što se zbiva u njima sve više obilježava čitav taj prostor.

Kako vidimo u tablici 5.10, stanovništvo ovih triju županija glavninom živi u velikom broju naselja od kojih su samo Rijeka (167.964), Pula (62.378) i Rovinj (12.910) godine 1991. imali više od 10.000 stanovnika, a možda su im se u međuvremenu pridružili Opatija (9.073), Labin (9.036) i - što je zbog nedavnih ratnih događanja manje vjerojatno - Gospić (9.025).

Tablica 5.10.

Naselja

Županija	Broj	Prosječna veličina	Korig. pros. vel.
Istarska	649	315	199
Primorsko-goranska	583	554	267
Ličko-senjska	172	414	414
Ukupno	1.404	426	254

Napomene: 1. Podaci o broju naselja odnose se na stanje prije najnovijih promjena, a podaci o broju stanovnika na popis 1991.

2. Korigirana prosječna veličina dobivena je isključivanjem triju naselja većih od 10.000 stanovnika.

Osim nabrojenih gradova samo ih je još pet (Poreč, Mali Lošinj - najveće mjesto na jadranskim otocima, Senj, Crikvenica i Pazin) imalo više od 5.000 stanovnika, a na drugoj je strani bilo oko 40 potpuno praznih naselja te blizu stotinu sa samo jednim do desetak stanovnika. Naselja bez stanov-

nika i ona "minijatura" prava su specifičnost osobito Gorskog Kotara i dijela unutrašnjosti Istre (godine 1991. u nekadašnjoj općini Delnice bilo je 19 praznih i 36 "minijaturnih" naselja, a u Poreštini, u Istri, 17 naselja sa 10 stanovnika ili manje, te sedam bez i jednog čovjeka). Zapravo, blizu dvije trećine svih hrvatskih naselja bez i jedne osobe, ili s jednim do 10 stanovnika, nalazi se u tom dijelu Hrvatske. Neravnomjerna naseljenost ovog prostora najslikovitije se može pokazati sljedećom ilustracijom: godine 1991. samo u Rijeci živjelo je 2,4 puta više stanovnika nego u cijeloj Ličko-senjskoj županiji, a s obzirom na trendove koje smo prikazali, sada vjerojatno već i Pula ima više stanovnika nego sva Lika.

6. dalmacija

Dalmacija kao makroregija zahvaća izduženi dio južnog primorja i pripadajućega zaobalja. Proteže se od velebitskog priobalja, koje ju dijeli od drugih dijelova države, do državne granice s Crnom Gorom na jugoistoku, a na sjeveru je omeđena granicom s Bosnom i Hercegovinom. To je makroregija složenoga reljefnog sastava, s raznovrsnim prirodnim i društvenim značajkama i mnogim demografskim specifičnostima na koje ćemo upozoriti u tekstu.

Dalmacija je pretežno krško područje s vrlo malim udjelom obradivih površina, ali zbog povoljnih klimatskih uvjeta ima određene pogodnosti za rentabilnu i unosnu poljoprivrednu proizvodnju, naročito povrća i voća te u vinogradarstvu.

Na obalnom se dijelu Dalmacije u zadnjim desetljećima zbivaju vrlo intenzivni litoralizacijski procesi, koji donose nove gospodarske djelatnosti vezane uz pomorsku privredu, turizam i usluge, te dovode do porasta i koncentracije stanovništva u velikim gradovima i drugim žarištima tih procesa.

U većem dijelu makroregije, u Zagori i na otocima, zbog manje gospodarske razvijenosti i nekih drugih nepogodnosti i otežavajućih životnih uvjeta na otočkom prostoru, dugoročno su prisutni depopulacijski procesi, uz već stoljetni trend iseljavanja, pojačan odlaskom na privremeni rad u Zapadnu Europu u posljednjih tridesetak godina.

Valja još spomenuti da je sjeverna Dalmacija bila poprište oružanih sukoba u Domovinskom ratu i nekoliko godina nasilno otcjepljeni dio državnoga teritorija, te da je doživljela radikalne demografske promjene i veliko smanjenje stanovništva. Dimenzije tih promjena još su nepoznate, na što ćemo posebno ukazati tamo gdje bude potrebno.

Dalmacija spada među hrvatske regije s bržim porastom ukupnog stanovništva u odnosu na cjelokupnu državu (indeks 1991/71. jest 112,9 prema državnom prosjeku od 108,1), i to zahvaljujući većem prirodnom prirastu, kao i pozitivnoj migracijskoj bilanci. Taj se porast odnosi prvenstveno na priobalni dio, gdje se uglavnom koncentrira u većim gradskim sredinama (Split, Zadar, Dubrovnik i Šibenik), dok se u zagorskom dijelu Dalmacije, u seoskim sredinama, a posebice na otocima, bilježi dugotrajna demografska recesija. Iz tablice 6.1. vidljive su i međuregionalne razlike u dinamici porasta populacije. Najveći porast zabilježen je u Splitsko-dalmatinskoj županiji, dok Šibenska županija ima čak smanjenje stanovništva u istom razdoblju, ponajviše zbog emigracijskih trendova u zagorskom dijelu (područje Drniša).

Tablica 6.1.

Ukupno stanovništvo 1971-1991.

Županija	1971	1981	1991	Indeks 91/71
Zadar.-knin.	257.665	254.252	272.003	105,6
Šibenska	114.066	108.006	109.171	95,7
Split.-dal.	389.277	436.680	474.019	121,7
Dubrov.-ner.	108.131	115.683	126.329	116,8
Ukupno	869.139	914.621	981.522	112,9

Napomene: U podatke je uključen 30.171 žitelj ličkog dijela Županije zadarsko-kninske (nekadašnje "velike" općine Gračac, Titova Korenica i Donji Lapac), koji u geografskom smislu ne pripada Dalmaciji, već je rezultat upravno-teritorijalnog razmještaja. To znači da "prava" Dalmacija broji za toliko manje stanovnika.

Gustoća naseljenosti u Dalmaciji ispod je hrvatskoga prosjeka. U njoj živi prosječno 67,5 žitelja na četvorni kilometar, uz znatne regionalne razlike. Zadarsko-kninska i Šibenska županija imaju nisku gustoću naseljenosti (43 odnosno 58 stanovnika po km²), dok je u splitskoj regiji najveća gustoća (105 stanovnika). To je rezultat utjecaja Splita kao velikog grada, te bujanja njegova metropolitanskog područja - praktično čitav potez od Trogira do Omiša jedna je velika urbanizirana zona, kontinuirane izgrađenosti u prostoru i gusto naseljeno područje. To je ujedno i prostor s velikim doseljavanjem iz uže i šire okoline, što implicira i velike socijalne potrese vezane uz probleme adaptacije goleme mase doseljenika u novoj urbanoj sredini i prihvaćanja urbanog načina života. S druge strane, otočni prostori, kao i poluotok Pelješac, imaju izrazito nisku gustoću naseljenosti.

Upozorit ćemo i na jedan, za zagorski dio Dalmacije posebno važan problem koji se tiče suvremenih migracija, odnosno odlaska na privremeni rad u inozemstvo. Tablica 6.2 pokazuje da se u svim županijama povećao broj onih koji "privremeno" rade u inozemstvu. To je najizraženije u Šibenskoj i Splitsko-dalmatinskoj županiji. Međutim, županijski prosjeci prikrivaju neke izrazito konfliktno situacije u pojedinim njihovim dijelovima. Odlazak na rad u inozemstvo znatno je manji iz gradskih sredina, pa i s većine otoka. Izrazito je visok u dijelovima Imotske krajine, u području Drniša, kao i u dijelu zadarskog područja. Primjerice, u sadašnjim manjim općinama Lovreč i Cista Provo (Imotska krajina) blizu 40% ukupnog stanovništva na radu je u inozemstvu. Nešto slično je u općinama Sali i Kali u zadarskom otočnom prostoru. Tolika rasprostranjenost te pojave zasigurno predstavlja važan činitelj socijalno-patološke problematike mnogih područja.

Tablica 6.2.

Stanovništvo u zemlji i inozemstvu 1981. i 1991. (%)

Županija	U zemlji		U inozemstvu	
	1981	1991	1981	1991
Zadarsko-kninska	94,4	92,8	5,6	7,2
Šibenska	94,6	91,3	5,4	8,7
Splitsko-dalmatinska	94,9	92,7	5,1	7,3
Dubrovačko-neretvanska	97,2	94,6	2,8	5,4
Ukupno	95,0	92,8	5,0	7,2

O dinamici kretanja stanovništva Dalmacije nakon posljednjeg popisa govore nam podaci o prirodnom prirastu, i to je zapravo jedina komponenta ukupnog kretanja o kojoj imamo informacije. Donosimo ih u tablici 6.3. Ovdje je nužno spomenuti da su se podaci za Zadarsko-kninsku županiju odnosili samo na njen slobodni dio, kao i na prognani dio stanovništva koji je bio u drugim dijelovima Hrvatske. Primjerice, za prognanike iz okupiranih dijelova te županije postoje svi podaci vitalne statistike (rođenja, smrti) obrađeni po njihovoj pripadnosti, neovisno o tome gdje su življeli kao prognanici, ili su eventualno još uvijek u tom statusu.

Tablica 6.3.
Prirodno kretanje stanovništva od 1990. do 1995.

Godina		Zadar- kninska	Šibenska	Splitsko- dalmat.	Dubrov- neret.	Ukupno
1990	r.	3.291	1.167	6.212	1.720	12.390
	u.	2.440	1.133	4.070	1.529	9.172
	p.p.	+851	+34	+2.142	+191	+3.218
	v.i.	134,9	103,0	152,6	112,5	135,1
1991	r.	2.444	1.154	5.905	1.574	11.007
	u.	2.128	1.212	4.323	1.361	9.024
	p.p.	+316	-58	+1.582	+213	+2.053
	v.i.	114,8	95,2	136,6	115,7	122,8
1992	r.	1.699	943	5.810	1.348	9.800
	u.	1.408	1.013	4.528	1.300	8.249
	p.p.	+291	-70	-1.282	+48	+1.551
	v.i.	120,7	93,1	128,3	103,7	118,8
1993	r.	1.895	983	5.861	1.516	10.255
	u.	1.429	1.069	4.329	1.374	8.210
	p.p.	+466	-86	+1.532	+142	+2.054
	v.i.	132,6	92,0	135,4	110,3	125,0
1994	r.	1.810	923	5.476	1.564	9.773
	u.	1.406	1.083	4.357	1.351	8.197
	p.p.	+404	-160	+1.119	+213	+1.567
	v.i.	128,7	85,5	131,9	115,8	119,2
1995	r.	1.853	1.003	5.677	1.420	9.953
	u.	1.591	1.141	4.472	1.300	8.504
	p.p.	+262	-138	+1.205	+120	+1.449
	v.i.	116,5	87,9	126,9	109,2	117,0
Ukupno	r.	12.992	6.173	34.941	9.142	63.248
	u.	10.402	6.651	26.079	8.215	51.347
	p.p.	+2.590	-478	+8.862	+927	+11.901
	v.i.	124,9	92,8	134,0	111,3	123,2

Objašnjenja: r. = broj živorođenih
u. = broj umrlih
p.p. = prirodni priraštaj
v.i. = vitalni indeks

Primjetno je da Dalmacija i nakon 1990. ima pozitivni prirodni prirast stanovništva, za razliku od cjelokupne države, u kojoj su prisutni negativni trendovi. Najvitalniji dio Dalmacije u tom pogledu jest splitska regija. Pri tom valja upozoriti da seoske općine i otočka mjesta i u toj regiji imaju negativni prirast, ali splitska urbana zona svojim ponderom to obilato kom-

penzira. Povoljniju sliku pokazuju Zadarsko-kninska, a nešto manje i Dubrovačko-neretvanska županija. Više umrlih nego rođenih ima samo Šibenska županija, ali ta regija ima veći udio seoskoga, a to znači i starijeg i devitaliziranog stanovništva.

Zanimljivi nam mogu biti i podaci o sklapanju i razvodima brakova, te ih donosimo za razdoblje zadnjih triju godina. Premda ne raspoložemo stopama bračnosti (nupcijaliteta) niti razvoda brakova (divorcijaliteta) jer nisu iskazane za županije zbog nesigurnih procjena broja ukupnog stanovništva, na temelju apsolutnih brojki može se zaključiti da se u Dalmaciji nije bilo znatnog smanjenja godišnjeg broja sklopljenih brakova, što se primjećuje u ukupnim podacima za Hrvatsku. Istodobno, broj razvedenih brakova u Dalmaciji znatno je niži od hrvatskog prosjeka. Tablica 6.4. pokazuje da se u navedene tri godine stopa razvedenih brakova kreće od 13 do 13,7%, dok se u cjelokupnoj Hrvatskoj ta stopa kretala između 17,4 i 20%.

Tablica 6.4.
Razvodi brakova i izvanbračna djeca 1993-1995 (%)

Godina	Zadar.-kninska		Šibenska		Splitsko-dalmat.		Dubrov.-neret.		Ukupno	
	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.	r.b.	i.d.
1993	13,4	8,0	12,8	8,7	13,0	3,9	15,6	5,8	13,5	8,8
1994	12,3	7,5	12,2	8,3	14,1	4,0	15,2	6,1	13,7	6,5
1995	10,0	6,9	19,0	8,4	12,6	3,8	13,7	6,8	12,9	6,5
Ukupno	11,8	7,5	14,8	8,5	13,2	3,9	14,8	6,2	13,5	7,3

Objašnjenja: r.b. = broj razvedenih brakova na 100 sklopljenih
i.d. = broj djece rođene izvan braka na 100 živorođenih

Važnije strukturalne karakteristike dalmatinskog stanovništva, to jest udjele pojedinih dobnih grupa, fertilni i radnoaktivni kontigent, kao i pokazatelje o starenju stanovništva, prikazuje nam sljedeća tablica.

Tablica 6.5.
Osnovni kontigenti stanovništva u 1991.

	Zadar.-kninska	Šibenska	Splitsko-dalmat.	Dubrov.-neret.	Ukupno
do 17 godina					
1981	28,1	25,3	28,3	26,3	27,0
1991	24,3	23,0	25,4	25,0	24,7
Ind. 1991/81	86,5	92,0	97,3	95,0	90,4
65 godina i više					
1981	11,5	13,3	10,8	13,8	11,6
1991	11,5	13,3	10,5	12,6	11,3
Ind. 1991/81	106,8	100,6	106,1	99,8	104,6
Prosječna starost					
1981	34,1	35,9	34,9	35,7	35,1
1991	36,4	38,0	36,8	38,1	37,3
Indeks starenja					
1981	46,2	58,5	52,3	58,7	53,9
1991	61,3	75,0	66,3	77,8	70,1

Komparacija važnijih kontigenata dalmatinskog stanovništva sa stanjem u cjelokupnoj državi pokazuje da Dalmacija ima nešto povoljniji starosni sastav (veći udio mladih generacija i nešto nižu prosječnu starost). To donekle vrijedi i za udio žena u fertilnoj dobi, naročito za najpovoljniju fertilnu grupu, onu od 20 do 29 godina. Najpovoljnije stanje u tom pogledu pokazuje Splitsko-dalmatinska županija, što i proizlazi iz prije spomenutih značajki (mlada urbana populacija i veći udio doseljeničkog stanovništva).

Važan pokazatelj kvalitete stanovništva jest i njegov obrazovni sastav, koji direktno ukazuje na gospodarske mogućnosti područja, govori o kvaliteti života i utječe na niz drugih socijalnih fenomena. Ne ulazeći dublje u ovu problematiku, pokazat ćemo samo osnovne podatke o stupnju (ne)pismenosti, kao i one o školskoj spremi stanovništva Dalmacije. Upozorit ćemo pritom na važnije probleme koji proizlaze iz takve obrazovne strukture stanovništva.

U tablicu 6.6. unijeli smo dva bazična pokazatelja: postotak nepismenih i postotne udjele pojedinih obrazovnih stupnjeva dalmatinskog stanovništva. Vidljivo je da se nepismenost uvelike smanjila u prikazanom desetgodišnjem razdoblju - sa 8,7 na 4,9 posto, mada je još uvijek veća od hrvatskog prosjeka. Postoje i uočljive regionalne razlike, jer je znatno veći postotak nepismenih u Šibenskoj i Zadarsko-kninskoj županiji, dok se splitska regija nalazi približno na državnom prosjeku. Najbolje stanje u tom pogledu jest u Dubrovačko-neretvanskoj županiji. Također je osjetno porasla razina opće obrazovanosti u svim regijama, što se najbolje uočava u smanjenoj kategoriji osoba bez završene osnovne škole, i primjetnom povećanju obrazovnog kontigenta populacije sa završenom srednjom školom. U dubrovačkoj kao i srednjodalmatinskoj regiji već oko 10% stanovništva ima više ili visoko obrazovanje, a to je povoljnije i od hrvatskog prosjeka.

Tablica 6.6.

Pismenost i obrazovna struktura stanovništva (u %)

Županija	Nepismeni	Bez osn. škole	Osnovna škola	Srednja škola	VŠS i VSS
Zadarsko-kninska					
1981	(12,1)	47,6	21,9	24,4	4,9
1991	(6,9)	31,5	23,6	34,0	7,6
Šibenska					
1981	(13,0)	50,9	17,1	27,0	4,8
1991	(8,1)	33,7	20,0	36,6	7,7
Splitsko-dalmatinska					
1981	(6,9)	33,7	20,3	32,2	8,1
1991	(3,8)	24,8	21,6	40,8	11,2
Dubrovačko-neretvanska					
1981	(4,0)	41,8	18,4	31,3	7,5
1991	(2,0)	24,8	22,2	40,9	10,9
Ukupno					
1981	(8,7)	43,5	19,7	29,2	6,7
1991	(4,9)	28,9	22,1	38,4	9,7

Napomena: 1. Postotak nepismenih se odnosi na stanovništvo starije od 10 godina, dok se stupanj školske spreme odnosi na stanovništvo starije od 15 godina. Kod školske spreme razlika do 100 odnosi se na kategoriju "nepoznato".

2. "Srednja škola" odnosi se na sve vrste srednjih škola

3. VŠS i VSS označava sve vrste višeg i visokog obrazovanja

Za potpuniji pregled demografskih i socijalnih trendova u nekoj regiji potrebno je uzeti u obzir i domaćinstva, odnosno porodice, jer one neposredno odražavaju šire društvene promjene. Mi ćemo se ograničiti na iznošenje i komentiranje glavnih pokazatelja o domaćinstvima, bez namjere da ulazimo u detaljnije eksplikacije

Doljnja tablica prikazuje broj i prosječnu veličinu dalamtinskog domaćinstava, u međupopisnom razdoblju 1971-1991.

Tablica 6.7.
Broj i prosječna veličina domaćinstava

Županija	1971	1981	1991	Indeks 91/71
Zadarsko-kninska				
br. domać.	58.789	67.072	77.164	131,3
pros. br. čl.	4,38	3,79	3,53	80,6
Šibenska				
br. domać.	29.412	31.289	34.306	116,6
pros. br. čl.	3,87	3,45	3,19	82,4
Splitsko-dalmatinska				
br. domać.	105.553	124.495	139.763	132,4
pros. br. čl.	3,68	3,50	3,40	92,4
Dubrovačko-neretvanska				
br. domać.	31.581	34.620	39.009	123,5
pros. br. čl.	3,42	3,34	3,24	94,7
Ukupno				
br. domać.	225.335	257.476	290.242	128,8
pros. br. čl.	3,84	3,55	3,38	87,8

Uz porast broja domaćinstava u navedenom razdoblju, uočljiv je i manji prosječni broj članova po domaćinstvu, što približno korespondira sa smjeronom promjena u hrvatskom društvu (prijelaz na nuklearnu obitelj). Ipak, prosječna veličina dalmatinskog domaćinstva nešto je veća, što je vjerojatno posljedica većeg stupnja ruralnosti u zagorskom dijelu makroregije, ili pak odražava činjenicu da u mnogim novourbaniziranim dalamtinskim zonama imamo više doseljeničkoga i mlađeg stanovništva s porodičnim ciklusom još uvijek u fazi prokreativnosti, a to znači i više djece u porodici, odnosno domaćinstvu.

Od ukupnog broja domaćinstva u Dalmaciji oko 80% jesu porodična, a ostala su samačka i nešto drugih tipova. Među porodičnim domaćinstvima najviše je tročlanih i četveročlanih. Prema tipu obitelji prevladavaju ona koja se sastoje od bračnog para s djecom, zatim sljede bračni parovi bez djece, ali ima i oko 15% deficijentnih obitelji, i to pretežno majki s djecom, dok je znatno rjeđa obitelj sastoji od samog oca i djece, što je manje-više jednako prosječnom stanju u čitavoj Hrvatskoj.

7. umjesto zaključka

U dosadašnjem je tekstu prikazano pravo mnoštvo podataka, izneseno tvrdnji i pretpostavki o različitim dimenzijama naše teme, pa bi ih, i zbog toga, bilo pretenciozno generalizirati ili sintetizirati. To i nije naš cilj. Ge-

neralizacije i sinteze ostavljamo za druge prilike. Sada je možda je najuputnije da još jednom u kratkom tabelarnom pregledu navedemo najvažnije pokazatelje, naše analize, i zaokružimo je sinoptičkom upamtljivom slikom.

Pregledni prikaz glavnih socijalno-demografskih pokazatelja

	RH	ZG	SZ	SR	SL	PR	DA
Stanovništvo - opći podaci							
Gustoća (st/km ²) 91.	84,5	308,2	117,5	54,0	83,4	59,0	67,5
Indeks broja stanovnika 91/71.	108,1	123,4	97,6	94,5	104,5	112,5	112,9
Domaćinstva							
Indeks broja domaćinstava 91/71.	119,8	126,0	113,4	107,4	117,2	122,8	128,8
Pros. vel. dom. 91.	3,10	2,95	3,30	3,04	3,08	2,85	3,38
Indeks veličine domaćinstava 91/71.	90,4	98,0	86,2	87,3	89,3	91,6	87,8
Pokazatelji vitaliteta i dobne strukture stanovništva							
Vitalni indeks 90-95.	97,4	103,5	83,5	70,8	107,2	86,3	123,2
Žene do 14 g. -% 91.	18,3	17,3	18,6	17,4	19,4	17,6	19,3
Indeks 91/81.	96,0	101,1	92,1	93,2	95,1	99,1	90,2
Žene 15-49 g. -% 91.	46,6	49,4	44,8	43,8	46,1	47,4	46,3
Indeks 91/81.	99,7	104,3	96,0	92,5	97,2	101,4	96,6
Žene 20-29 g. -% 91.	13,3	13,2	13,2	12,3	13,9	13,2	13,7
Indeks 91/81.	90,9	87,8	96,4	88,2	95,4	87,2	90,1
Prosječna starost 91.	37,1	37,3	37,3	38,4	36,1	37,8	36,2
Indeks starenja 91.	66,7	66,7	70,8	80,4	59,5	71,9	63,8
Stan. do 17 g. -% 91.	23,4	22,6	23,7	22,0	24,7	22,4	24,5
Indeks 91/81.	96,5	104,0	91,6	93,6	94,0	100,0	96,4
Stan. 65 g. i više -% 91.	11,6	11,3	12,5	12,8	10,4	12,1	11,8
Indeks 91/81.	106,1	116,3	100,9	102,4	107,7	103,3	106,2
Razvodi brakova i izvanbračna djeca							
% razv. brak. 93-95.	19,0	20,1	15,4	19,9	20,8	24,0	13,5
% izvanb. dj. 93-95.	7,6	7,8	9,0	8,8	6,5	9,9	6,5
Obrazovanost stanovništva							
% st. sa osn. školom i manje 91.	53,0	40,7	64,5	62,7	60,4	47,6	51,0
% st. sa srednjom i VSS i VSS 91.	45,3	57,9	35,5	35,8	37,9	51,0	48,1
Stanovništvo u inozemstvu							
% st. u inoz. 91.	6,0	5,2	4,6	5,9	6,8	4,0	7,2
Indeks 91/81.	135,6	124,6	103,4	122,3	126,5	161,1	153,9
Naselja							
Prosječna veličina	704	1.394	527	425	1.080	427	1.039
Korigirana pros. vel.	399	351	445	299	694	254	439

Objašnjenja: RH = Republika Hrvatska
 ZG = Grad Zagreb i Županija zagrebačka
 SZ = sjeverozapadna Hrvatska
 SR = središnji dio Hrvatske
 SL = Slavonija
 PR = primorsko-goransko, ličko i istarsko područje
 DA = Dalmacija

Napomena o izvorima podataka:

Koristili smo se sljedeće publikacijama Državnog zavoda za statistiku: Statističkim ljetopisom hrvatskih županija 1993. Statističkim ljetopisima 1994, 1995. i 1996.

Dokumentacijom DZS "Prirodno kretanje stanovništva" za 1993, 1994, i 1995. godinu.

Ivan Magdalenić
Milan Župančić

A Socio-Demographic Sketch of Six Regions in Croatia

Summary

The authors' goal was to establish, analyze and interpret the structure and changes of population development in Croatia's main regions. The territory of Croatia is divided into six large regions, which emerge from the more recent administrative division of the country into 21 counties and almost 480 municipalities and cities. Basic indicators show that the Croatian population has characteristics similar to those in other European countries. After 1971 the population increase fell off considerably, the birth rate decreased, and the population grew much older.

The authors pay special attention to the period of war and population loss after 1991, when the rate of natural population increase became negative. This led to a population decrease independent of migration and war losses.

Conditions are worst in rural and mountain regions, which have been exposed to depopulation for a long time, and have recently been going through real social and demographic collapse. ●

Esquisses sociales et démographiques des six régions de Croatie

Résumé

L'objectif fondamental de cet article est d'établir, d'analyser et d'expliquer les caractéristiques structurales et la dynamique de l'évolution e la population des principales régions de Croatie. L'ensemble du territoire de la Croatie est divisé en six grandes régions, qui sont formées à partir des 21 comitats et près de 480 communes et villes, d'après la récente division administrative de la Croatie. Un examen des indicateurs de base de l'état de choses et du processus révèle que la population croate présente des caractéristiques semblables à celles des autres pays d'Europe. Après 1971, l'accroissement de la population ralentit considérablement, le taux de natalité baissa, tandis que le processus de vieillissement progressa considérablement.

Une attention particulière est orientée vers la période après 1991, qui a été marquée par les événements de la guerre et les pertes de vie de la population, quand le taux de croissance naturelle est devenu négatif, ce qui aboutit à la diminution de la population, indépendamment des migrations et des pertes de vie dues à la guerre.

Cet état de chose est le plus mauvais dans les régions rurales, de même que dans les régions de montagne, qui sont exposées à la dépopulation depuis déjà assez longtemps et qui connaissent ces derniers temps un véritable effondrement social et démographique. ●